

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Ridder, J.M. den

Citation

Ridder, J. M. den. (2014, November 12). *Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/29715> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ridder, Jozefina Maria (Josje) den

Title: Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Issue Date: 2014-11-12

2 Partijen en partijleden in Nederland

2.1 Politieke partijen in Nederland

In Nederland zijn er landelijke politieke partijen sinds 1879, toen de Anti Revolutionaire Partij (ARP) werd opgericht. Daarvoor waren er politieke banden tussen individuele vertegenwoordigers, maar een landelijk verband bestond niet (Koole 1995a: 17). Na de oprichting van de ARP volgde in 1882 de oprichting van de Sociaal Democratische Bond (SDB) en in 1885 verenigden de liberalen zich in de Liberale Unie (LU). Met de uitbreiding van het kiesrecht in 1917 en 1919 en de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1917 werden nationaal georganiseerde ledenpartijen de regel. In deze paragraaf gaan we in op de plek die politieke partijen in de wet hebben (paragraaf 2.1.1), op het Nederlandse partijsysteem (paragraaf 2.1.2), en op afzonderlijke partijen (paragraaf 2.1.3).

2.1.1 Nederlandse politieke partijen in de wet

Hoewel politieke partijen in Nederland sinds het einde van de 19^e eeuw een centrale rol spelen in het parlement en bij de vertegenwoordiging van burgers, wordt er in de grondwet met geen woord over hen gerept.¹ In het begin van de 20^e eeuw was dat niet uitzonderlijk. De Nederlandse grondwet kwam immers tot stand in een tijd waarin er nog nauwelijks partijen waren en partijen bovendien vooral werden gezien als een bedreiging van de democratie. Anno 2013 zijn Nederland, België, Denemarken en Ierland echter de enige Europese landen waar politieke partijen niet in de grondwet voorkomen (Van Biezen en Borz 2012: 330). Toch heeft in Nederland, net als in andere landen, een ontwikkeling plaatsgevonden naar grotere bemoeienis van de overheid met partijen via wet- en regelgeving (Koole 1995b: 162;

¹ Bij de opdrachtverlening van de Staatscommissie Grondwet in 2008 was er enige discussie over het opnemen van partijen in de grondwet (TK 2008/2009 31570, nr. 6). De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gaf in januari 2009 aan dat de constitutionele positie van politieke partijen niet in de taakopdracht van de staatscommissie zou worden opgenomen (TK 2008/2009 31570, nr. 8). Het kabinet kon zich in 2011 vinden in een advies van de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) om politieke partijen niet grondwettelijk te verankeren. De motivatie is dat het afbreuk zou doen aan partijen als particuliere organisaties. Bovendien geldt voor partijen de vrijheid van vereniging en de vrijheid van meningsuiting die in de Grondwet is opgenomen (BZK 2011: 3).

Van Biezen 2010: 3). Vier wetten zijn van groot gewicht voor partijen: de Kieswet, de Wet financiering politieke partijen, de Mediawet en het Burgerlijk Wetboek (vgl. Elzinga 2004).

Partijen mogen in beginsel de rechtsvorm kiezen die zij willen, maar in de Kieswet (KW) is sinds 1989 opgenomen dat politieke groeperingen verenigingen moeten zijn met volledige rechtsbevoegdheid om onder eigen naam mee te mogen doen aan verkiezingen (KW, art. G1, lid 1).² Het doel hiervan is om niet-serieuze partijen te weren (TK 1987/1988, 20264, nr. 3: 27; Kiesraad 2011: 6). De Wet financiering politieke partijen (Wfpp), van kracht sinds 1 mei 2013, en haar voorloper de Wet subsidiëring politieke partijen (Wsp) uit 1999³, stelt eisen aan partijen die in aanmerkingen willen komen voor overheidssubsidie. Hier geldt eveneens de eis dat partijen verenigingen met volledige rechtsbevoegdheid moeten zijn. Daarnaast is er de voorwaarde dat een partij beschikt over “1.000 leden die vergader- en stemrechten hebben in de politieke partij en elk per jaar minimaal € 12 contributie betalen.” (Wfpp, art. 7, lid 1).⁴ Het idee hierachter is dat partijen in een democratie democratisch georganiseerd moeten zijn (Koole 2011: 230-231; TK 2010/2011, 32 752, nr. 3: 6) en dat er minimaal 1.000 leden nodig zijn om een partijorganisatie in stand te houden (BZK 2011: 5). Partijen met minder dan 1.000 leden, zoals de PVV, komen daardoor niet in aanmerking voor subsidie.⁵ De hoogte van de subsidie is onder andere afhankelijk van het aantal zetels dat een partij in de Tweede Kamer heeft en het aantal partijleden (Wfpp art. 8, lid 1a; Wssp, art. 6, lid 1a).

In de Mediawet is geregeld dat partijen die in alle kieskringen⁶ deelnemen aan de verkiezingen van de Tweede Kamer of aan de verkiezingen van het Europees parlement, zendtijd krijgen op de publieke omroep (afdeling 6.1 van de Mediawet, zie Dragstra 2008: 249-275). Aangezien partijen verenigingen zijn, zijn daarnaast de voorschriften uit het algemene verenigingsrecht uit het Burgerlijk Wetboek op hen van toepassing (Elzinga 2004).

Met de eisen die de wetgever aan partijen stelt, geeft ze aan het wenselijk te vinden dat partijen verenigingen met leden zijn. Alleen dan mogen partijen

2 De term ‘politieke partijen’ komt in de Kieswet niet voor. Daar wordt de term ‘politieke groeperingen’ gebruikt. Politieke groeperingen die geen vereniging met volledige rechtsbevoegdheid zijn, kunnen als ‘blanco lijst’ meedoen aan de verkiezingen (zie BZK 2011: 4).

3 Hoewel partijen sinds begin jaren zestig in verschillende vormen subsidie kregen, kwam het pas in 1999 tot een wet (Dragstra 2008: 513).

4 Deze eisen waren reeds opgenomen in de tot 2013 geldende Wsp (Wssp art. 2, lid 3; art. 1, lid c).

5 Bij de totstandkoming van de Wfpp is er discussie geweest over het criterium van 1.000 leden. Zo stelde de ROB (2009: 9) voor om in de nieuwe wet op te nemen dat voor de hoogte van de subsidie niet alleen het aantal leden, maar ook het aantal geregistreerde donateurs met invloed zou worden meegeteld. Ook in beide Kamers kwam het onderwerp ter sprake. In de uiteindelijke wet is de 1.000-ledeneis gehandhaafd.

6 Nederland wordt bij de Tweede Kamerverkiezingen verdeeld in 19 kieskringen. In 2012 is Bonaire als twintigste kieskring toegevoegd. Deze kieskringen hebben een primair administratieve functie bij de organisatie van landelijke verkiezingen (bron: www.parlement.com, geraadpleegd op 6 februari 2013).

immers onder hun eigen naam meedoen aan verkiezingen en komen ze in aanmerking voor subsidie.⁷

2.1.2 Partijsysteem

Het Nederlandse partijsysteem is gemeten naar internationale maatstaven open en gefragmenteerd. Naast partijen die lange tijd het politieke veld bespelen, zijn er kleine partijen (zie o.a. Vossen 2003), partijen die ophouden te bestaan, partijen die fuseren en komen er nieuwe partijen bij (zie o.a. Lucardie 2008a; Otjes 2012). Er is niets nieuws aan deze dynamiek: al voor de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging is er een meerpartijenstelsel met katholieke, protestante, liberale en socialistische partijen (Koole 1995a: 23) en zijn er regelmatig afsplitsingen binnen partijen. Overzichten van (de ontstaansgeschiedenis van) Nederlandse politieke partijen laten zien, dat na 1917 het partijsysteem in beweging blijft. Het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in één district en de lage kiesdrempel houden een meerpartijenstelsel mede in stand, doordat veel partijen een kans krijgen en nieuwe partijen relatief gemakkelijk kunnen toetreden. In de Tweede Kamer zijn vanaf 1922 tot 2013 steeds tussen de 9 en 14 partijen vertegenwoordigd.⁸ Sinds 1994 gaat deze fragmentatie gepaard met een ook in vergelijking met andere Europese landen grotere mate van electorale volatiliteit (Mair 2008: 238). Sinds dat jaar wisselen bij verkiezingen grote aantallen zetels van partij en zijn er getalsmatig meer partijen die 'er toe doen' (Andeweg en Irwin 2009: 54-55).

Vanaf het ontstaan van landelijke partijen zijn er twee dominante scheidslijnen in de Nederlandse politiek die zowel de maatschappij als de politiek verdelen: een godsdienstige waarin christelijke partijen tegenover seculiere partijen staan en een sociaaleconomische waarin partijen die voorstander zijn van meer overheidsingrijpen op sociaaleconomisch en financieel terrein, staan tegenover partijen die marktwerking prefereren. In het begin van de 20^e eeuw is de religieuze scheidslijn dominant. Vanaf de jaren dertig krijgt de sociaaleconomische scheidslijn de overhand (Koole 1995a: 32) en deze blijft de rest van de 20^e eeuw de Nederlandse politiek domineren. Vanaf het begin van de 21^e eeuw, vooral sinds de opkomst en het succes van Pim Fortuyn en de LPF, wordt er veelvuldig gesproken over een nieuwe conflictdimensie (of een nieuwe invulling van de zogenoemde links-rechts tegenstelling). Kriesi et al. (2008: 11) noemen dit de culturele dimensie of het conflict tussen integratie en demarcatie, waarbij aan de ene kant partijen en kiezers staan met een internationale oriëntatie, die voorstander zijn van economische en culturele integratie, en aan de andere kant partijen en kiezers met een protectionistische inslag, die de nationale cultuur willen bewaren. Deze

7 Deze bemoeienis van de overheid met partijen is overigens niet onomstreden. Er is discussie over de vraag of partijen geheel vrij zouden moeten zijn om zich te organiseren zoals zij willen of dat de overheid moet zorgen dat partijen intern democratisch zijn om zo de democratie te beschermen (zie o.a. Van Biezen 2010: 9, zie ook hoofdstuk 1).

8 In 1918 was de kiesdrempel nog 0,5% en zaten er 17 partijen in het parlement (Andeweg en Irwin 2009: 53). In 1956 werd het aantal Kamerzetels uitgebreid van 100 naar 150 en ging de kiesdrempel de facto van 1% naar 0,67%.

conflict-dimensie hangt samen met vraagstukken over Europese integratie, de integratie van minderheden en immigratie (zie o.a. Pellikaan et al. 2003, 2007; Aarts et al. 2007: 239; Aarts en Thomassen 2008: 230).⁹

2.1.3 Nederlandse politieke partijen in 2008

In 2006 doen er 24 partijen mee aan de Tweede Kamerverkiezingen; tien worden in de Kamer gekozen. Zeven van die partijen deden in 2008 mee aan het partijledenonderzoek dat in deze studie centraal staat (zie paragraaf 1.3). We lopen deze zeven partijen en de drie die niet aan het onderzoek meededen hieronder kort langs om een indruk te geven van hun ontstaansgeschiedenis en doel.¹⁰ In de tabellen 2.1 en 2.2 zijn enkele kerngegevens over die partijen opgenomen. In bijlage 2.1 staat aanvullende informatie over de verkiezingsuitslagen en de samenstelling van kabinetten in de periode 1981-2012.

Tabel 2.1 Oprichtingsdatum, ontstaansgeschiedenis en ideologische aanduiding van politieke partijen die in 2006 in de Tweede Kamer zijn gekozen

	vereniging opgericht op:	voortgekomen uit:	inhoudelijke aanduiding ^a :
CDA	15 april 1975	ARP, KVP, CHU	christendemocratisch
CU	22 januari 2000	RPF, GPV	christelijk -sociaal
D66	14 oktober 1966		sociaaliberaal
GL	24 november 1990	PPR, PSP, CPN, EVP	groene waarden en sociale rechtvaardigheid
PvdA	9 februari 1946	SDAP, CDU, VDB	sociaaldemocratisch
PvdD	28 oktober 2002		dierenwelzijn
PVV	22 februari 2006	afgesplitst van VVD	liberaal (vrijheid)
SGP	24 april 1918		staatkundig Gereformeerd
SP	22 oktober 1972	KPN/ML	socialistisch
VVD	24 januari 1948	PvdV, groep Oud	liberaal

a. Het gaat hier om de aanduiding die partijen zelf gebruiken. De aanduidingen zijn afkomstig uit statuten, reglementen, beginselprogramma's en partijprogramma's.

Bron: Statuten van de betreffende partijen; www.parlement.com

9 Overigens schrijft met name Middendorp al eerder over een vergelijkbare scheidslijn (zie Middendorp 1978, 1991).

10 Voor uitgebreide informatie over de geschiedenis en achtergronden van de individuele partijen, zie o.a. Voerman 2011a, Verkuil 1992 en Ten Napel 1992 (over het CDA), Hippe en Voerman 2010 (over de ChristenUnie), Van der Land 2003, 2012 (over D66), Lucardie et al. 1999, Lucardie en Voerman 2010 (over GroenLinks), Becker en Voerman nog te verschijnen (over de PvdA); Vossen 2013 (over de PVV); Slager 2001; Voerman en Lucardie 2007 (over de SP), Koole et al. 1988, Van Schie et al. 2008 (over de VVD). Overige belangrijke bronnen voor de geschiedenis van Nederlandse partijen zijn Koole 1995a, www.parlement.com, de jaarboeken van het Documentatiecentrum voor Nederlandse politieke partijen (DNPP) en www.dnpp.nl.

De vereniging Christen-Democratisch Appèl (CDA) wordt in 1975 opgericht als samenwerkingsverband van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de Christelijk-Historische Unie (CHU) en de Katholieke Volkspartij (KVP, de na-oorlogse opvolger van de RKSP). In 1980 fuseren de drie partijen en worden de moederpartijen opgeheven (Koole 1995a: 194; Voerman 2011b:12). Het CDA noemt in de statuten de “Heilige Schrift als richtsnoer voor het politiek handelen”, maar voegt daaraan toe dat zij de hele samenleving probeert aan te spreken en is in die zin breed georiënteerd. In het beginselprogramma uit 1993 (en de ‘hertaling’ ervan uit 2012) staan publieke gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap centraal. Vanuit deze uitgangspunten pleit het CDA ervoor dat mensen en organisaties hun eigen verantwoordelijkheid nemen en de overheid mensen helpt om dat te doen, Nederland solidair is met mensen in andere landen, en economische groei duurzaam moet zijn (CDA 2003). Het CDA wordt gezien als een “centrumpartij” (Kennedy en Ten Napel 2011: 130) die op sociaaleconomische kwesties tussen PvdA en VVD staat en pleit voor “een evenwichtige verdeling van verantwoordelijkheden tussen maatschappij, staat en markt” (Ten Hooven 2011: 71).

De ChristenUnie ontstaat in 2000 als fusie van het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorische Politieke Federatie (RPF). Vanaf 1994 zoeken RPF en GPV toenadering tot elkaar. De eenwording verloopt moeizaam, maar er blijken uiteindelijk zowel ideologisch als programmatisch genoeg overeenkomsten voor een fusie (Hippe 2010: 89). De christelijke grondslag van de ChristenUnie blijkt uit de Uniefundering, waarin staat dat de overheid door God is gegeven en de partij haar politieke overtuiging baseert op de Bijbel (ChristenUnie 2000). De partij ziet zichzelf als christelijk-sociaal (Voerman 2010a: 93).

Democraten '66 (D66) wordt op 14 oktober 1966 opgericht als initiatief van een groep mensen die de Nederlandse politiek willen vernieuwen. De oprichters formuleren drie doelstellingen: radicale democratisering van politiek en samenleving, het doorbreken van partijpolitieke verhoudingen en pragmatische, niet-ideologische politiek (Van der Land 2003: 16). Pas in 1998 krijgt D66, dat zich in 1966 fel verzette tegen ideologische etiketten, op initiatief van de interne groep Opschudding een ideologisch label: ‘sociaal-liberaal’ (Van der Land 2003: 328). De partij zet zich vanaf haar oprichting in om burgers meer bij politieke besluitvorming te betrekken en meer inspraak te geven. D66 pleit voor de directe verkiezing van burgemeesters en de minister-president en de (her)invoering van het districtenstelsel (Koole 1995a: 312). Vanaf de jaren tachtig komt daar het streven naar een referendum bij.¹¹ In haar statuten zegt D66 te steven naar ‘radicale democratisering van de samenleving’. Een ander belangrijk uitgangspunt is de nadruk op individuele verantwoordelijkheid. D66 stelt “de mens centraal” (D66 2006).

11 Bij haar oprichting streefde D66 nog niet naar een referendum. De steun voor dat idee kwam pas in de jaren tachtig.

Tabel 2.2 Doel en grondslag van Nederlandse politieke partijen, 2008^a

Doel van partijen volgens hun statuten (en, indien vermeld, de grondslag^b)	
CDA	<p>Doel: “De partij streeft naar een maatschappij waarin de bijbelse gerechtigheid gestalte krijgt, de mens zijn vrijheid en verantwoordelijkheid kan beleven en waarin het welzijn van allen wordt gediend; zij legt haar politieke overtuiging vast in een Program van Uitgangspunten en haar concrete doeleinden in een verkiezingsprogramma, waarmee zij zich uitdrukkelijk richt tot de gehele Nederlandse samenleving zonder onderscheid naar geloofsovertuiging of maatschappelijke groepering” (art. 3, statuten CDA 2003,2008).</p> <p>Grondslag: “De partij aanvaardt de Heilige Schrift als richtsnoer voor het politiek handelen.” (art. 2, statuten CDA, 2003, 2008).</p>
CU	<p>Doel: “De ChristenUnie heeft tot doel een politiek te bevorderen als door beide oprichters is vastgesteld in de gezamenlijke Unieverklaring” (art. 2.1, statuten kiesvereniging/CU, 2004, 2008).</p> <p>Grondslag (“Uniefundering”): “De ChristenUnie erkent Gods heerschappij over het staatkundige leven, dat de overheid door God is gegeven en in zijn dienst staat en dat christenen de verantwoordelijkheid hebben actief te zijn in de samenleving. Zij fundeert haar politieke overtuiging op de Bijbel, het geïnspireerde en gezaghebbende Woord van God, die door de Drie Formulieren van Eenheid wordt nagesproken en die ook voor het staatkundig leven wijsheid bevat.” (art. 3, kiesvereniging/CU, 2004, 2008).</p>
D66	<p>Doel: “De partij stelt zich als sociaal-liberale partij ten doel een politiek te bedrijven waarin zij de mens centraal stelt: vrij, betrokken, gelijkwaardig en mondig en streeft naar een democratische, duurzame en open samenleving. Deze uitgangspunten worden nader omschreven in een door het congres vastgesteld programma houdende de Uitgangspunten. In het bijzonder streeft de partij naar radicale democratisering van de samenleving en het politieke bestel” (art.2.1 statuten D66 2006, 2008a, 2012). In de statuten van 2001 stond alleen de radicale democratisering van de samenleving en het politieke bestel als doel vermeld (art. 3.1, statuten D66 2001).</p>
GL	<p>Doel: “De Vereniging heeft als doelstelling het bedrijven van GroenLinkse politiek. In haar programma’s wordt omschreven wat onder GroenLinkse politiek wordt verstaan.” (Art. 3, statuten GroenLinks, 2007, 2010, 2012). “Uitgangspunten van die politiek zijn een groene wereld, een sociaal land, een open cultuur, een democratische samenleving en een grote wereld”, aldus het beginselprogramma uit 2008 (GroenLinks 2008: 3).</p>
PvdA	<p>Doel: “De Partij van de Arbeid is een sociaaldemocratische partij, die zich inspant om haar beginselen te verwezenlijken zoals deze nader zijn omschreven in het door het congres vastgestelde beginselprogram’ (Art. 2, statuten PvdA 2008, 2009, 2012). In het beginselmanifest van 2005 staat het recht op een fatsoenlijk bestaan centraal. Daarnaast formuleert de partij vijf idealen: vrijheid, democratie, rechtvaardigheid, duurzaamheid en solidariteit (PvdA 2005).</p>
PvdD	<p>Doel: “De partij stelt zich ten doel op te komen voor de belangen van dieren als levende wezens met gevoel en bewustzijn. Direct hiermee verbonden zet de partij zich in voor het behoud en bescherming van natuur en milieu. Hierbij gelden als leidraad: mededogen, duurzaamheid, persoonlijke vrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid.” (Art. 2.1, statuten PvdD, 2010, 2012)</p>
PVV	<p>Doel: “De nieuwe politieke beweging zal het herwinnen van onze vrijheid centraal stellen omdat het met onze politieke, culturele en economische vrijheid en onafhankelijkheid slecht is gesteld.” (Wilders 2005)</p>
SGP	<p>Doel: “De partij stelt zich tot doel de beginselen van Gods Woord op staatkundig terrein tot meerdere erkenning te brengen in den lande (...). Derhalve is haar streven erop gericht dat Gods Woord als norm aanvaard wordt voor het politieke en maatschappelijke leven. Haar streven is niet zozeer gericht op een meerderheid van de kiezers, als wel op de handhaving en doorwerking van de beginselen door haar beleden.”(art 3, Statuten SGP 2007).</p>

Doel van partijen volgens hun statuten (en, indien vermeld, de grondslag^b)	
	Grondslag: “De partij stelt zich op de grondslag van Gods Woord, zoals daarvan belijdenis gedaan wordt in de artikelen 2 tot en met 7 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Zij onderschrijft geheel en onvoorwaardelijk de Drie Formulieren van Enigheid, zoals deze zijn vastgesteld in de Nationale Synode, gehouden in Dordrecht in de jaren zestienhonderd achttien en zestienhonderd negentien. Zij belijdt mitsdien het absolute gezag van Gods Woord (naar de zuivere Statenvertaling) over alle terreinen van het leven en derhalve mede over het terrein van het staatkundige en maatschappelijke leven zoals nader uitgewerkt in het Program van Beginselen” (art. 2, statuten SGP, 2007)
SP	Doel: “De vereniging stelt zich ten doel het verwezenlijken van een socialistische maatschappij in Nederland, een maatschappij waarin de menselijke waardigheid, de gelijkwaardigheid van mensen en de solidariteit tussen mensen daadwerkelijk gestalte krijgen”. (Art 3, statuten SP, 2003, 2009)
VVD	Doel : “De VVD stelt zich ten doel de toepassing te bevorderen van de liberale beginselen. De beginselen worden nader omschreven in een door de algemene vergadering vastgestelde beginselverklaring” (Art. 6.1-2, statuten VVD, 2007). In het beginselverklaring van 2008 noemt de partij individuele vrijheid en verantwoordelijkheid als belangrijkste uitgangspunten. De liberale beginselen van gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid en sociale rechtvaardigheid vloeien daaruit voort (VVD 2008).

- a. Uitgangspunt in dit overzicht is de situatie in 2008. Wanneer er direct daarvoor of daarna (2006 en 2010) verandering is opgetreden, is dat vermeld.
- b. Als partijen in hun statuten naast een doelstelling ook een grondslag noemen, is dat hier vermeld. Als partijen in hun doelstelling verwijzen naar (beginsel)programma's is daaruit een korte passage opgenomen.

Bron: statuten, reglementen en beginselverklaringen van de betreffende partijen

GroenLinks wordt in 1990 opgericht, nadat de Communistische Partij van Nederland (CPN), de Pacifistische Socialistische Partij (PSP), de Politieke Partij Radikalen (PPR) en de Evangelische Volkspartij (EVP) in 1989 al waren gekomen tot een Groen Links Akkoord en electoraal samenwerkingsverband (Voerman 2010b: 60). De doelstelling van GroenLinks is het voeren van ‘GroenLinkse’ politiek. Uitgangspunten van die politiek zijn een groene wereld, een sociaal land, een open cultuur, een democratische samenleving en een grote wereld (GroenLinks 2008: 3). GroenLinks streeft naar sociale gerechtigheid en inkomenshervdeling en legt nadruk op milieu en duurzaamheid. Volgens het beginselprogramma uit 2008 is het hart van de partij “groen en klopt het links”.

De Partij van de Arbeid (PvdA) wordt op 9 februari 1946 opgericht als doorbraakpartij en is een fusie van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), de Christelijk-Democratische Unie (CDU) en de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB), plus enkele voormalige verzetsgroepen. Deze partijen willen het vooroorlogse stelsel doorbreken en vinden dat het partijstelsel niet geordend dient te zijn op basis van godsdienstige grondslagen, maar op basis van politieke tegenstellingen. De PvdA is in organisatorisch opzicht vooral een voortzetting van de SDAP, hoewel er ruimte is voor liberale elementen en gelovige of humanistisch leden (Koole 1995a: 224). De PvdA is een sociaaldemocratische partij, die in haar beginselmanifest van 2005 het recht op een fatsoenlijk bestaan centraal stelt.

Een fatsoenlijk bestaan behelst (onder meer) gelijke kansen, spreiding van macht en inkomen en het investeren in kennis (PvdA 2005). Daarnaast formuleert de partij vijf kernwaarden: vrijheid, democratie, rechtvaardigheid, duurzaamheid en solidariteit (PvdA 2005). De PvdA is voorstander van overheidsingrijpen en herverdeling van inkomen. Dat laatste thema is bij herhaling speerpunt tijdens verkiezingscampagnes: de partij pleit voor een inkomensverdeling waarbij de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen.

Op 28 oktober 2002 wordt de Partij voor de Dieren (PvdD) opgericht door bestuursleden en medewerkers van Bont voor de Dieren als reactie op het vermeende dierenvriendelijke beleid van het eerste kabinet Balkenende en de politiek van de in het parlement vertegenwoordigde partijen. In de beginselverklaring (2005) worden drie verklaringen genoemd als uitgangspunt voor de manier waarop mensen met elkaar, met dieren en met de natuur zouden moeten omgaan: de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de Universele Verklaring van de Rechten van het Dier en het Handvest van de Aarde. In de Tweede Kamer richt de PvdD zich vooral op dierenvraagstukken. Zo wil de partij intensieve veeteelt afschaffen en keert ze zich tegen dierproeven, megastallen en de jacht. In 2006 haalt de PvdD onder leiding van oprichting en lijsttrekker Marianne Thieme twee zetels en komt voor het eerst in de Tweede Kamer.

De Partij voor de Vrijheid (PVV) wordt op 22 februari 2006 bij de Kiesraad geregistreerd. Het is de partij van Geert Wilders, die in september 2004 de VVD-fractie in de Tweede Kamer verlaten heeft. Zijn positie is daar onhoudbaar geworden, nadat hij (samen met collega-Kamerlid Gert-Jan Oplaat) een manifest publiceert waarin hij pleit voor een rechtsere koers van de VVD en weigert in te stemmen met de fractieopinie dat Turkije lid van de Europese Unie kan worden als het land aan bepaalde volwaarden voldoet (Vossen 2013: 34). Vanaf 2004 neemt Wilders als eenmansfractie (Groep Wilders) zitting in de Tweede Kamer en in 2005 richt hij de vereniging Groep Wilders op, waarvan alleen hij lid is. De partijnaam is een verwijzing naar de Partij van de Vrijheid, een voorganger van de VVD die volgens Wilders echt liberaal was (Lucardie 2008a: 160). Het hoofddoel van de PVV is geformuleerd in termen van vrijheid. In de 'Onafhankelijkheidsverklaring' uit 2005 staat dat de PVV het "herwinnen van onze vrijheid centraal [zal] stellen omdat het met onze politieke, culturele en economische vrijheid en onafhankelijkheid slecht is gesteld" (Wilders 2005: 1). De vrijheid staat vooral onder druk door de islamisering van de maatschappij. In de eerste twee jaar na Wilders' vertrek uit de VVD kan de grondslag van de PVV worden beschouwd als een mix van economisch liberalisme en cultureel conservatisme (Lucardie 2008a: 160; Vossen 2013: 41-64). Vossen (2013: 65-110) beschrijft de ideologie van de PVV vanaf 2006 met de termen "islam-alarmsme, populisme, nationalisme en tucht-en-ordedenken".

De Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) wordt in 1918 opgericht en zit sinds 1922 onafgebroken in het Nederlandse parlement. De oprichters van de SGP verzetten zich onder meer tegen de invloed van Kuyper in de gereformeerde wereld, zijn opstelling tegenover katholieken en de inkorting van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (Koole 1995a: 127). In haar beginselprogramma (art. 2) stelt de SGP dat "haar streven niet zozeer gericht [is] op een meerderheid van de kiezers, als wel op de handhaving en doorwerking van de beginselen" (SGP 2000, 2003).

Kenmerkend voor het ideologische profiel van de SGP is de theocratische grondslag. Deze grondslag vinden we terug in het Program van Beginselen (uit 2000, zie artikel 1, 3 en 4) waarin staat dat de overheid regeert bij de gratie Gods en zijn gezag niet ontleent aan het volk: de SGP verwerpt de volksoevereiniteit (in artikel 3 en 8 van het Program van Beginselen). De overheid oefent haar ambt uit onder medewerking van het volk, waarbij het parlement wordt gezien als een soort adviesorgaan aan de regering.

De naam SP (Socialistische Partij) bestaat sinds 1972, als nieuwe naam van de Kommunistiese Partij Nederland/Marxisties Leninisties (KPN/ML). Het is een partij die voortkomt uit verschillende kleine communistische partijen. De SP heeft zowel marxistisch-leninistische als maoïstische wortels (Koole 1995a: 269-270). In de loop der jaren is de SP gematigder en pragmatischer geworden. Na 1976 worden de maoïstische elementen losgelaten en in 1991 verdwijnt het etiket marxistisch-leninistisch. De partij noemt zich dan socialistisch (Voerman en Lucardie 2007: 147). Wanneer eind jaren negentig opnieuw een ideologische herijking plaatsvindt, wordt ook het socialisme als blauwdruk losgelaten en is er in de woorden van Voerman en Lucardie (2007: 140) sprake van 'sociaaldemocratisering' van de SP. De partij streeft niet langer naar nationalisatie van de productiemiddelen, maar naar versterking van de sociale verzorgingsstaat en regulering van de markt. Het hoofddoel van de SP is het formuleren van fundamentele kritiek op de kapitalistische wereldorde en het verwezenlijken van alternatieven daarvoor (SP 1999: 9). De partij verzet zich tegen marktwerking, privatisering in de publieke sector en verdere Europese integratie. In haar beginselprogramma uit 1999 pleit zij voor het waarborgen van menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit en stelt ze dat de samenleving verder moet worden gedemocratiseerd om dat te bewerkstelligen. Hoewel de SP sinds 1977 meedoet aan Tweede Kamerverkiezingen, komt ze pas in 1994 in de Tweede Kamer.

De VVD wordt in 1948 opgericht. De partij is in organisatorisch opzicht een voortzetting van de vooroorlogse Liberale Staatspartij (LSP) en de Partij van de Vrijheid (PvdV) die in 1946 is opgericht. Ook Pieter Oud, afkomstig uit de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB), sluit zich bij de VVD aan. De VDB was opgegaan in de PvdA, maar Oud en enkele geestverwanten voelden zich daar niet op hun plek (Koole 1995a: 292; Voerman en Van Dijk 2008: 97). De VVD is een liberale partij die in haar beginselprogramma van 2008 individuele vrijheid en verantwoordelijkheid als belangrijke beginselen noemt. Individuele vrijheid is het hoogste goed, verantwoordelijkheid "het fundament onder de samenleving van vrije mensen". Uit deze twee beginselen vloeien de beginselen van gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid en sociale rechtvaardigheid voort (VVD 2008). De VVD zet zich in voor een vrije marktorde, waarbij de staat de rol van marktmeester op zich neemt. De partij streeft naar een kleine staat met een zo laag mogelijke belastingdruk, waarin de vrijheid van mensen wordt gewaarborgd (VVD 2008). Internationaal gezien hoort de VVD tot het soort liberale partijen dat in het politieke spectrum een positie rechts van het midden inneemt en een belangrijke rol speelt in centrumrechtse regeringscoalities (Lucardie 2008b: 21).

2.2 Rechten en plichten van Nederlandse partijleden

Negen van de tien hierboven beschreven partijen zijn ledenpartijen, waarin leden formeel vastgelegde rechten en plichten hebben. Wat houden die rechten en plichten in? En: kan iedereen zich aanmelden als lid?¹²

Partijen stellen eisen aan diegenen die zich als lid willen aanmelden: vaak is er een minimumleeftijd, moet iemand Nederlander zijn of in Nederland wonen, en de doelen van de partij onderschrijven (zie Koole 1992: 154-160 voor de historische ontwikkeling van deze vereisten).¹³ De invulling van die eisen verschilt van partij tot partij (zie tabel 2.3).

Bij ChristenUnie, SGP en VVD is de minimumleeftijd 18 jaar, bij GroenLinks, PvdA, PvdD en SP 16 en bij het CDA 14. D66 vermeldt in haar statuten geen minimumleeftijd. Tot in de jaren zestig mochten alleen Nederlanders lid worden van een politieke partij (Koole en Voerman 1986: 120), maar inmiddels hebben de meeste partijen die eis versoepeld. Bij CDA, PvdA en SP kunnen Nederlanders en mensen die in Nederland wonen lid worden. Bij ChristenUnie en SGP moeten de leden wonen in de werkring van de plaatselijke kiesvereniging, maar het hoofdbestuur is gemachtigd uitzonderingen te maken. D66, GroenLinks en VVD stellen geen eisen aan nationaliteit of woonplaats: ieder natuurlijk persoon kan lid worden. De VVD stelt aan leden de eis dat ze het passief kiesrecht niet verloren mogen hebben.

Alle partijen verlangen dat leden de doelen, grondslag of beginselen van de partij onderschrijven. Bij ChristenUnie en SGP is de grondslag uitgebreid opgeschreven, terwijl bij GroenLinks het doel niet anders is omschreven dan het 'bedrijven van GroenLinkse politiek'. D66 verlangt van haar leden dat 'redelijkerwijs kan worden verondersteld' dat ze instemmen met het doel. De PvdD vraagt van leden niet alleen in te stemmen met het doel van de partij, maar ook om "zich te onthouden van vormen van omgang met dieren die indruisen tegen de geest van de partij" (PvdD 2010). Bij de PvdA moeten leden sinds 2012 naast het doel ook de erecode van de partij onderschrijven. In die code is vastgelegd hoe partijleden in politieke en bestuurlijke functies dienen te handelen (PvdA 2013). Dubbellidmaatschappen

12 In de overzichten die volgen is de situatie in 2008 het uitgangspunt. Wanneer de rechten of plichten na die datum zijn gewijzigd, is dat vermeld. Wijzingen die na 1 januari 2013 hebben plaatsgevonden, zijn niet opgenomen.

13 Tussen 1996 en 2006 stelde de SGP nog een andere eis aan haar leden, namelijk dat zij man moesten zijn. Dit is een gevolg van de afwijzing van het vrouwenkiesrecht door de SGP. Omdat het lidmaatschap van vrouwen voor de SGP geen kwestie was, was hierover in 1918 in de statuten echter niets opgenomen. In 1996 werd, na een lange discussie, in de statuten opgenomen dat alleen mannen lid konden worden van de SGP. Vrouwen konden een 'buitengewoon lidmaatschap' aanvragen. Zo'n lidmaatschap hield in dat iemand wel lid of actief mocht worden, maar geen stemrecht had, zich niet verkiesbaar mocht stellen en geen afgevaardigde mocht zijn (Lucardie et al. 2008: 85). Het gerechtshof in Den Haag besloot in 2005 dat de overheidssubsidie voor de SGP moest worden stopgezet vanwege de discriminatie van vrouwen (Andeweg en Irwin 2009: 58). Als reactie daarop wijzigde de SGP haar statuten om lidmaatschap van vrouwen mogelijk te maken. In 2006 werd de zinsnede "leden van de partij zijn mannen die..." vervangen door "leden van de partij zijn personen die..." (SGP 1997, 2007).

zijn in de regel toegestaan (behalve bij de SP), maar partijen staan niet toe dat een lid tevens kandidaat of vertegenwoordiger is van een andere partij.¹⁴

De plichten van Nederlandse partijleden bestaan naast het voldoen aan de vereisten van het lidmaatschap uit het betalen van contributie. De hoogte van de contributie verschilt per partij: GroenLinks vraagt in 2009 een minimale bijdrage van €12, de VVD vraagt 'reguliere leden' €88,20.¹⁵ De contributie van GroenLinks, PvdA en D66 is (op vrijwillige basis) inkomensafhankelijk; leden die meer verdienen, worden geacht meer contributie te betalen. Wel stellen deze partijen een minimumcontributie vast. De overige partijen vragen een standaardbedrag, maar hebben een gereduceerd tarief als meerdere gezinsleden lid worden (CDA en ChristenUnie), voor mensen met een laag inkomen (ChristenUnie) of jongeren (VVD).

Tegenover de vereisten aan het lidmaatschap en de contributieplicht staan rechten op bepaalde diensten en invloedsmogelijkheden waartoe niet-leden geen toegang hebben. Nederlandse partijen geven overigens, anders dan partijen in het buitenland, geen kortingen in de aanschaf van goederen en diensten, zoals goedkope reizen of levensverzekeringen (Koole en Voerman 1986: 118), noch is het zo dat iemand lid moet zijn van een politieke partij om in aanmerking te komen voor ambtelijke functies, zoals voorheen in België het geval was.¹⁶ Wat hebben partijen hun leden wel te bieden? In de eerste plaats geeft het lidmaatschap vaak recht op het partijblad¹⁷ of een digitale nieuwsbrief. In de tweede plaats bieden veel partijen leden toegang tot een afgeschermd stuk van de partijwebsite, waarop gediscussieerd kan worden en interne informatie wordt verspreid. Leden van de SP hebben zelfs recht op een speciale e-mailservice ("Tomaatnet"). In de derde plaats biedt het lidmaatschap toegang tot door de partij georganiseerde cursussen en opleidingen. Er zijn opleidingen om de partij beter te leren kennen, campagnetrainingen waarin leden leren hoe ze campagnes moeten voeren, en cursussen gericht op het aanleren van het politieke handwerk op lokaal, regionaal of landelijk niveau. In de vierde plaats hebben leden toegang tot 'gezellige' partijbijeenkomsten. Hoewel de meeste bijeenkomsten en vergaderingen toegankelijk zijn voor niet-leden, organiseren

14 Hierop zijn uitzonderingen, bijvoorbeeld wanneer de eigen partij niet op lokaal niveau vertegenwoordigd is.

15 De cijfers uit 2008 zijn niet meer te achterhalen, daarom presenteren we hier de cijfers uit 2009 (afkomstig van www.parlement.com, geraadpleegd op 9 februari 2012). De jaarlijkse contributies in 2009 waren: CDA €48 (met korting voor gezinsleden); CU €45 (met korting voor gezinsleden en mensen met AOW of bijstand); D66 minimaal €60; GroenLinks minimaal €12; PvdA minimaal €24; PvdD €20; SGP ± €22,50; SP €20; VVD €88,20. Voor de SGP geldt dat mensen lid zijn van een kiesvereniging. De nationale partij vraagt per lid een bedrag van de lokale kiesvereniging. Kiesverenigingen bepalen zelf hoeveel contributie ze heffen en die bedragen kunnen per vereniging verschillen.

16 Sommigen stellen echter dat ook in Nederland een partijlidmaatschap vereist is om in aanmerking te komen voor (hoge) ambtelijke functies en functies in de semi-publieke sector (zie Baakman 2004).

17 De SGP vormde hierop tot 1 januari 2013 een uitzondering. Leden moesten zich bij de partij apart abonneren op het partijblad, *De Banier*. Sinds 1 januari 2013 verschijnt het partijblad standaard 10 keer per jaar voor alle leden (bron: persoonlijke communicatie met V. Smit, partijsecretaris van de SGP, februari 2014).

Tabel 2.3 Eisen aan het lidmaatschap van Nederlandse politieke partijen, 2008^a

Wie mogen lid worden?	
CDA	“Iedere Nederlander alsmede iedere niet-Nederlander die Nederlands ingezetene is, die de leeftijd van veertien jaar heeft bereikt en die instemt met de grondslag en het doel van de partij” (art. 5.1, Statuten CDA 2008, 2003).
CU	“Een kiesvereniging mag uitsluitend als haar leden toelaten: personen die de Unieverklaring en de Uniefundering onderschrijven en die woonachtig zijn in het werkgebied van de kiesvereniging” (art. 4.3, statuten CU, 2008). In de statuten van de kiesvereniging staat daarnaast dat alleen natuurlijke personen die de leeftijd van 18 jaar hebben bereikt lid mogen worden en leden het doel van de kiesvereniging moeten onderschrijven (art. 4.1, statuten kiesvereniging CU, 2004).
D66	“Natuurlijke personen die redelijkerwijs geacht worden in te stemmen met de uitgangspunten van de partij kunnen gewoon lid worden. Afdelingen kunnen op basis van huishoudelijk reglement lokaal lidmaatschap voor natuurlijke personen openstellen” (art 5.1, statuten D66, 2008a, 2012). Het lidmaatschap is onverenigbaar met kandidaatstelling voor een andere partij op een niveau waar ook D66 vertegenwoordigd is (art. 7, statuten D66, 2008a, 2012).
GL	“Lid van de Vereniging kan zijn iedere natuurlijke persoon die instemt met het doel en die de leeftijd van zestien jaar heeft bereikt” (art. 7.1, GL 2007, 2010, 2012).
PvdA	“Leden van de partij kunnen zijn: ingezetenen van Nederland en Nederlanders verblijvend buiten Nederland. Om het lidmaatschap te kunnen verkrijgen moet een persoon de leeftijd van zestien jaar hebben bereikt en de doelstellingen van de partij onderschrijven” (PvdA 2008, 2012). In 2012 wordt hieraan toegevoegd dat een partijlid de erecode moet onderschrijven (PvdA 2012). Die erecode gaat over het optreden van partijleden in het publieke domein. Iemand die namens een andere politieke groepering zitting heeft in een vertegenwoordigend lichaam, op een andere kandidatenlijst staat of op eigen titel zitting heeft in een vertegenwoordigend lichaam kan geen lid worden (art. 4.1-4, PvdA 2008).
PvdD	“Natuurlijke personen die de leeftijd van 16 jaar hebben bereikt en die de doelstellingen van de partij onderschrijven” (art. 4.1, PvdD 2010, 2012). “Leden van de partij zijn verplicht: de statuten, reglementen en besluiten van organen van de partij na te leven; de belangen van de partij en/of van een afdeling niet te schaden (...), zich te onthouden van vormen van omgang met dieren die indruisen tegen de geest van de partij, zoals verwoord in de beginselverklaring en in de verkiezingsprogramma’s” (art 5.2, PvdD 2010, 2012).
PVV	De ‘vereniging groep Wilders’ is een vereniging met een besloten karakter die is opgericht door Wilders en de Stichting Groep Wilders. Wilders is bestuurslid en tevens enig lid. Mensen kunnen zich bij de PVV aanmelden als vrijwilliger of donateur, maar niet als lid (bron: www.dnpp.nl).
SGP	“Leden zijn personen die de grondslag en de doelstelling van de partij onderschrijven, de leeftijd van 18 jaar hebben bereikt, zich bij een plaatselijke kiesvereniging hebben aangemeld en zijn toegelaten” (art. 4.1, SGP 2007).
SP	“Iedereen die in Nederland woont en iedere Nederlander in het buitenland woont en zestien jaar of ouder is; geen lid van andere politieke partij; het doel, de beginselen en de statuten van de vereniging onderschrijft; (...) kan lid worden” (art.5.1, SP 2003, 2009).
VVD	“Slechts natuurlijke personen kunnen gewone leden van de VVD zijn. Als gewoon lid van de VVD kan worden toegelaten degene die: a. de liberale beginselen is toegedaan, b. doel en middelen van de VVD daadwerkelijk onderschrijft, c. de leeftijd van achttien jaren heeft bereikt of in het kalenderjaar van toelating bereikt en d. niet ten gevolge van een in kracht van gewijsde gegaan vonnis het passief kiesrecht heeft verloren” (art. 10.1-2, VVD 2007).

a. Uitgangspunt in dit overzicht is de situatie in 2008. Wanneer er direct daarvoor of daarna veranderingen zijn opgetreden, is dat vermeld (bijgewerkt tot 1 januari 2013).

Bron: statuten van de betreffende partijen

sommige partijen sociale bijeenkomsten (met een politiek tintje) voor hun leden. Zo organiseert het CDA jaarlijks een familiedag, houdt de SP elk jaar een ledendag in een pretpark en organiseert de ChristenUnie een 'vriendendag' in de Tweede Kamer. Ook andere partijen nodigen hun (nieuwe) leden uit voor een rondleiding in de Tweede Kamer.

Naast dergelijke attracties van het lidmaatschap hebben leden, in de vijfde plaats, formele rechten om zich kandidaat te stellen voor functies binnen en namens de partij en invloed uit te oefenen op de besluitvorming van hun partij. Om inzicht te kunnen geven in deze ledenrechten en de verschillen die er op dit punt zijn tussen partijen, maken we een kleine zijstap en gaan we in op de organisatiestructuur van de diverse partijen (zie bijlage 2.2 voor een standaardmodel van de interne organisatie van Nederlandse partijen).

Vrijwel alle partijen hebben lokale afdelingen, regionale afdelingen en een landelijk congres. Bij de ChristenUnie en de SGP is de formele status van lokale afdelingen ('kiesverenigingen') anders dan bij de overige partijen. De kiesverenigingen zijn autonoom en vormen de partij; zij zijn formeel de leden van de partij. Bij andere partijen zijn de lokale afdelingen onderdeel van de landelijke partij. De regionale afdelingen vallen bij alle partijen samen met de provincies, behalve bij de VVD, die 19 Kamercentrales onderscheidt die samenvallen met de kieskringen. Lokale en regionale afdelingen beslissen over het verkiezingsprogramma en de kandidatenlijsten voor lokale respectievelijk provinciale verkiezingen. Bij de meeste partijen is het landelijke congres het hoogste orgaan, dat beslist over statuten, reglementen, beginselprogramma's, verkiezingsprogramma's en de kandidatenlijsten voor de Tweede Kamer, Eerste Kamer en het Europees Parlement. Bij de SP echter is het hoogste orgaan de partijraad, die bestaat uit voorzitters van afdelingsbesturen en leden van het partijbestuur. Overigens zijn er wel enige verschillen in de precieze bevoegdheid van de landelijke congressen (zie Lucardie en Voerman 2011 voor een overzicht). Sommige partijen kennen naast het landelijk congres andere centrale organen, zoals een ledenraad (voor discussie over de koers van de partij) of een partijraad, verenigingsraad of raad van advies (waarin afgevaardigden adviseren over de partijlijn). Verder zijn er werkgroepen, die meestal gegroepeerd zijn rond een bepaald thema of belang. De meeste partijen hebben onafhankelijke jongerenorganisaties, een wetenschappelijk bureau en een bestuurdersorganisatie. De partijorganisatie wordt ondersteund door het partijbureau of landelijk bureau. Daar werken mensen die in dienst zijn van de partij en zorgen voor de ledenadministratie, de financiële administratie, campagnes en ondersteuning van het dagelijks bestuur.

De organisatiestructuur van partijen verschilt dus en – daarmee samenhangend – zijn er verschillen in de precieze ledenrechten binnen partijen. Wat voor alle partijen gelijk is, is dat leden het recht hebben vergaderingen van lokale afdelingen of kiesverenigingen te bezoeken, daar te spreken, mee te stemmen en zich kandidaat te stellen voor functies. Partijen verschillen echter in de manier waarop leden invloed kunnen uitoefenen op de landelijke kandidatenlijst. In sommige partijen hebben individuele leden rechten op het landelijke congres, in andere partijen verloopt die invloed via afdelingen.

In het algemeen geldt dat de rechten van individuele leden sinds 2002 zijn uitgebreid. Individuele partijleden hebben sindsdien in meer gremia stem- en spreekrecht en kunnen zich ook in rechtstreekse verkiezingen uitspreken over kandidaten en issues (Voerman 2005; Lucardie en Voerman 2011, Voerman 2014). Deze ontwikkeling doet zich ook in andere Westerse democratieën voor (Scarrow 2007: 650; Cross en Blais 2012: 145). De uitbreiding van de directe zeggenschap verloopt niet bij alle partijen in hetzelfde tempo. Zo hebben leden van D66 al sinds hun oprichting veel directe zeggenschap. GroenLinks gaf leden bij de oprichting in 1990 directe zeggenschap, maar draaide dat terug om ze na 2000 weer toe te kennen (in 2001 werd het ledencongres heringevoerd, in 2005 de directe verkiezing van de lijsttrekker; zie Lucardie en Voerman 2011: 191). De grootste verschuivingen van indirecte naar directe zeggenschap hebben zich voorgedaan bij VVD, CDA en PvdA (Lucardie en Voerman 2011: 193). Deze partijen voerden na 2002 – in wisselend tempo – veranderingen door in de manier waarop de lijsttrekker en partijvoorzitter worden gekozen en verruilden een afgevaardigdencongres voor een combinatie van een afgevaardigden- en ledencongres. De VVD veranderde daarnaast de manier waarop kandidaten worden gekozen. ChristenUnie, SGP en SP hebben hun indirecte invloedsstructuur behouden. Individuele leden hebben in die partijen (vooralsnog) geen directe zeggenschap over de partijvoorzitter en de lijsttrekker. De besluitvorming op landelijk niveau verloopt in die partijen via een afgevaardigdencongres. De ChristenUnie heeft sinds 2003 wel een opiniërend ledencongres.

In tabel 2.4 staat per partij hoe de zeggenschap van leden op het congres geregeld is, of ze directe zeggenschap hebben over de keuze van de lijsttrekker, de kandidaten voor de Tweede Kamer en de partijvoorzitter, en of er een (inhoudelijk) ledenreferendum gehouden kan worden. Zoals gezegd hebben ChristenUnie, SGP en SP een afgevaardigdencongres. D66, GroenLinks en PvdD hebben een ledencongres. CDA, PvdA en VVD hebben een combinatie van een leden- en afgevaardigdencongres. Sinds 2003 bestaat de algemene vergadering van de VVD uit twee kamers, die gezamenlijk vergaderen: de algemene afdelingsvergadering en de algemene ledenvergadering, waaraan alle leden kunnen deelnemen. Leden hebben stem- en spreekrecht op het congres. De enige uitzondering is dat zij niet mogen meestemmen over statuten en reglementen (VVD 2007; Lucardie en Voerman 2011: 189). Het CDA heeft sinds 2003 een combinatie van een afgevaardigden- en ledencongres. Alle leden hebben toegang en stemrecht op het congres, maar er zijn ook afgevaardigden van provinciale afdelingen en van de jongeren- en vrouwenorganisatie. De PvdA heeft tot 2009 een afgevaardigdencongres; gevormd door afgevaardigden van afdelingen en het partijbestuur (PvdA 2008). Sinds 2009 heeft de PvdA een combinatie van een afgevaardigden- en ledencongres. Leden hebben stem- en spreekrecht over inhoudelijke onderwerpen op congressen. Stemmingen over kandidaten, statuten en reglementen blijven voorbehouden aan het afgevaardigdencongres (PvdA 2009).¹⁸

18 De besluitvorming over het al dan niet instellen van een ledencongres bij de PvdA laat zien dat de invoering van meer directe democratie binnen partijen niet zonder slag of stoot verloopt. Bij de

Over de lijsttrekker wordt in ChristenUnie, SGP en SP besloten door het afgevaardigdencongres. De andere partijen kiezen hun lijsttrekker op een ledencongres of door een ledenraadpleging. Bij het CDA wordt de lijsttrekker sinds 2003 gekozen door het congres, waar sinds dat jaar individuele leden stemrecht hebben. Voor die tijd wees het partijbestuur van het CDA de lijsttrekker aan. In 2012 besloot het partijbestuur om de lijsttrekker te laten kiezen door leden. Bij D66 kiest het ledencongres de lijsttrekker; sinds 2007 is een directe ledenraadpleging mogelijk. GroenLinks hield in 1994 een directe verkiezing, daarna besliste het congres over de lijsttrekker en sinds 2005 wordt de lijsttrekker weer via een directe ledenraadpleging gekozen. De PvdA kiest sinds eind 2002 lijsttrekkers via een directe ledenraadpleging,¹⁹ de VVD sinds 2003. De lijsttrekker van de PvdD wordt op het ledencongres gekozen; sinds 2013 is een directe ledenraadpleging mogelijk.

De kandidaatstelling van andere kandidaten dan de lijsttrekker was vanaf jaren tachtig tot begin 21^e eeuw vooral een centrale aangelegenheid. Partijleden hadden in sommige partijen zeggenschap over de kandidatenlijst, maar er was sterke sturing van partijbestuur en kandidaatstellingscommissie (Koole 1992: 303). Door de invoering van directe ledenraadplegingen en (gedeeltelijke) ledencongressen hebben leden in veel partijen (meer) directe zeggenschap gekregen over kandidatenlijsten, maar centrale sturing is er nog altijd. Ook als leden meer directe zeggenschap krijgen, is er in veel gevallen sprake van wat Hazan en Rahat (2010: 37) een *“multistage candidate selection method”* noemen. De kandidaten worden geselecteerd door een daartoe aangestelde selectiecommissie en partijleden mogen daarna over de voorgestelde kandidaten stemmen. In D66 en VVD hebben de leden de meeste formele zeggenschap over de samenstelling en volgorde van kandidatenlijsten (Lucardie en Voerman 2011: 194). Binnen D66 hadden leden altijd al directe zeggenschap over de volgorde van de kandidatenlijst en konden zij op ledencongressen of via de post stemmen over de volgorde van kandidatenlijsten. In 2004 is eenmalig geëxperimenteerd met regionale voorverkiezingen, waarin leden en sympathiserende niet-leden konden stemmen over de opstelling van de kandidatenlijst. Voorheen en daarna werd de lijst opgesteld door een adviescommissie (Lucardie en Voerman 2011: 190; Voerman 2014: 52). Sinds 2004 kunnen individuele VVD-leden zich via een poststemming uitspreken over de volgorde van kandidatenlijsten voor de Tweede Kamer en het Europees Parlement.²⁰ In GroenLinks en PvdD kunnen leden op ledencongressen

PvdA was er weerstand tegen een ledencongres, omdat sommige afdelingen vreesden dat directe ledenrechten ten koste zouden gaan van de activisme in afdelingen. Ook was het partijbestuur bang dat leden die in de buurt van de plaats van het congres zouden wonen het congres zouden kunnen 'overnemen', met name bij stemmingen over kandidaten (Lucardie en Voerman 2011: 189). Kandidaten uit de regio waar het congres zou worden gehouden, zouden dan in het voordeel zijn. Om tegemoet te komen aan deze bezwaren krijgen alle aanwezige leden slechts 25% van de stemmen, de overige 75% is voorbehouden aan afdelingen. Daarnaast mogen individuele leden in die hoedanigheid niet stemmen of spreken over kandidaten.

19 Eind 2013 hield de PvdA voor het eerst open voorverkiezingen voor de lijsttrekker voor de gemeenteraadsverkiezingen in Zoetermeer, Utrecht en Groningen. Hierin mochten niet-leden meestemmen (Voerman 2014).

20 Volgens een rapport van het wetenschappelijk bureau van de VVD (Van de Velde et al. 2013: 134)

stemmen over de kandidatenlijst. Binnen het CDA kunnen leden in afdelingen meepraten over de kandidatenlijst of hun stem laten horen op ledencongressen. Bij de PvdA blijft de zeggenschap van leden op de kandidatenlijst ook na de invoering van gedeeltelijke ledencongressen in 2009 lopen via afdelingen, omdat leden op congressen niet mogen meestemmen over kandidaten. Ook binnen ChristenUnie, SGP en SP verloopt de invloed van leden via lokale afdelingen.

De partijvoorzitter wordt in ChristenUnie, SGP en SP gekozen door het afgevaardigdencongres en in D66, GroenLinks en PvdD door het ledencongres. In CDA (sinds 1997), PvdA (sinds 2002) en VVD (sinds 2003) wordt de partijvoorzitter gekozen via een ledenraadpleging.

Leden kunnen ook invloed uitoefenen op het programma van de partij. Doorgaans zijn het de landelijke congressen die beginselprogramma's en verkiezingsprogramma's vaststellen. Vaak is dat het einde van een proces waarbij ook een partijcommissie en het hoofdbestuur een rol spelen en (niet-) leden worden betrokken. Leden hebben zeggenschap over het eindresultaat via afdelingen (in partijen met afgevaardigdencongressen) of door direct mee te praten en te stemmen op landelijke congressen (in partijen met ledencongressen). Partijen bepalen hun inhoudelijke posities echter niet voor eens en altijd in verkiezings- of beginselprogramma's: ook tussendoor worden opvattingen geformuleerd en beleidsmatige keuzes gemaakt. Sommige partijen hebben adviserende organen, zoals een politieke ledenraad in de PvdA of een opiniërend ledencongres in de ChristenUnie, waar afgevaardigden van leden of alle aanwezige leden hun mening kunnen laten horen. Vaak hebben deze gremia geen formele beslissingsbevoegdheid en blijft het bij advies aan fractie of partijtop. Binnen CDA, D66, GroenLinks, PvdA en VVD bestaat de mogelijkheid een ledenreferendum te houden waarbij leden zich mogen uitspreken over een inhoudelijke kwestie. Hoewel de statuten van meerdere partijen deze referenda formeel mogelijk maken, wordt het instrument zelden gebruikt. Het enige min of meer recente voorbeeld is het referendum in de PvdA in 2004 over de vraag of burgemeesters door de bevolking of door de gemeenteraad zouden moeten worden gekozen.

Een andere vorm van inhoudelijke zeggenschap zien we bij het proces van coalitievorming. Bij de PvdA is in de statuten opgenomen, dat er bij de vorming van een kabinet waaraan de PvdA wil deelnemen een formatiecongres moet worden georganiseerd, waarbij het congres zich uitspreekt over het onderhandelingsresultaat en beslist over het "wel of niet deelnemen aan het beoogde kabinet" (PvdA 2008, Statuten art. 16 lid 2e). In de statuten van de ChristenUnie is opgenomen dat het Uniecongres het onderhandelingsresultaat bespreekt. Bij de overige partijen staan in de statuten geen bepalingen over de rol van het congres of individuele leden bij de formatie. Dat betekent overigens niet dat deze partijen geen formatiecongressen organiseren. Ook in D66 en het CDA worden formatiecongressen georganiseerd. In de VVD is dat gebruik er niet, al pleiten sommigen ervoor om het te introduceren (zie Van de Velde et al. 2013: 13).

zijn de regels voor de vaststelling van de kandidatenlijst zo ingewikkeld dat er in de praktijk echter nauwelijks sprake is van reële invloed.

Tabel 2.4 Overzicht van ledenrechten in Nederlandse politieke partijen, 2008

partij	afgevaardigden (AC) of ledencongres (LC)	selectie van lijsttrekker	selectie van kandidaten voor de Tweede Kamer	selectie van partijvoorzitter	ledenreferendum
CDA	combinatie van LC en AC (sinds 2003)	LC (sinds 2003), in 2012 gesloten voorverkiezingen	invloed in lokale afdelingen en via congres	ledenraadpleging (sinds 1997)	sinds 1997
CU	AC	AC	invloed via lokale afdelingen, AC beslist	AC	-
D66	LC sinds oprichting	via LC of gesloten voorverkiezing (sinds 2007)	poststemming (sinds 2007), daarvoor LC of post	LC	sinds 1999
GL	LC sinds 2001 (en in 1990)	via LC (sinds 2001) of gesloten voorverkiezing (sinds 2005, ook in 1994)	LC beslist (sinds 2001)	LC	sinds 1990
PvdA	combinatie van LC en AC (sinds 2009), daarvoor AC	gesloten voorverkiezing (sinds 2002)	invloed via lokale afdelingen, AC beslist	ledenraadpleging (sinds 2002)	sinds 1992 (gehouden in 2004)
PvdD	LC sinds oprichting	LC	LC beslist	LC	-
SGP	AC	AC	kiesverenigingen adviseren over lijst	AC	-
SP	AC	AC	invloed via lokale afdelingen, AC beslist	AC	-
VVD	combinatie van LC en AC (sinds 2003)	gesloten voorverkiezing (sinds 2003)	gesloten voorverkiezing per post (sinds 2004)	ledenraadpleging (sinds 2003)	sinds 2003

a. Uitgangspunt in dit overzicht is de situatie in 2008. Wanneer er direct daarvoor of daarna verandering zijn opgetreden is dat vermeld (bijgewerkt tot 1 januari 2013). Zie bijlage 2.3 voor een uitgebreid overzicht van ledenrechten per partij.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, Voerman 2014, statuten en reglementen van partijen

Bij de meeste partijen moet iemand een bepaalde periode lid zijn, voordat hij volledige ledenrechten krijgt. De termijn daarvoor verschilt per partij. Bij de PvdA geldt een termijn van zes weken nadat de contributie is betaald, bij GroenLinks en PvdD is dat drie maanden na het begin van het lidmaatschap, bij het CDA geldt een termijn van acht weken. Bij de VVD krijgt een lid ledenrechten op de eerste peildatum (1 juli, 1 januari) na inschrijving. Bij D66 geldt deze termijn niet; leden krijgen rechten zodra zij hun contributie hebben betaald en zijn opgenomen in de officiële ledenlijst (D66 2008a).

Naast het ‘gewone’ lidmaatschap kennen sommige partijen andere lidmaatschapsvormen. Bij de VVD kan iemand die de liberale beginselen steunt maar nog geen 18 is, aspirant-lid worden. Een aspirant-lid heeft geen stemrecht en kan niet gekozen worden in bestuurlijke functies. Bij het bereiken van de kiesgerechtigde leeftijd gaat het aspirant-lidmaatschap automatisch over in het gewone lidmaatschap. Daarnaast kent de VVD ereleden (verleend door de algemene vergadering) en leden van verdienste (verleend door de ledenvergadering van een afdeling) (VVD 2007). Het CDA heeft ‘proefleden’, waarbij iemand voor maximaal een jaar tegen gereduceerd tarief lid kan worden en verder dezelfde rechten heeft als leden, en ‘meerpersoonlidmaatschappen’, waarbij een gereduceerd tarief geldt voor extra leden binnen één huishouden. Leden die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de partij kunnen door het congres worden benoemd tot erelid (CDA 2003, 2008). D66 kent ‘lokale leden’, die geen lid zijn van de landelijke partij maar wel van een lokale afdeling (D66 2008a, 2012).

Naast extra lidmaatschapsvormen die in de statuten zijn vastgelegd, zijn er andere manieren waarop burgers zich aan partijen kunnen verbinden. De meeste partijen kennen donateurs: mensen die geld geven aan de partij, maar niet formeel lid zijn en dus geen ledenrechten of -plichten hebben. Daarnaast kunnen geïnteresseerden zich online aanmelden voor een digitale nieuwsbrief of zich registreren als “vriend” (bij de ChristenUnie) of “belangstellende” (zoals bij de PvdA enige tijd het geval was). Dergelijke lossere lidmaatschapsvormen kunnen als een reactie worden gezien op dalende ledentallen en als een poging om kiezers op andere, minder formele manieren bij de partij te betrekken (zie o.a. Dalton et al. 2011: 226).

Aan een partijlidmaatschap kan op een aantal manieren een einde komen. Een lid kan overlijden of zijn lidmaatschap opzeggen, maar het lidmaatschap kan ook door de partij worden beëindigd. Dat kan door opzegging of door ontzetting. De partij kan het lidmaatschap opzeggen als een lid niet meer voldoet aan de vereisten van het lidmaatschap, wanneer hij zijn (financiële) verplichtingen niet nakomt of wanneer van de partij redelijkerwijs niet kan worden verwacht het lidmaatschap te laten voortduren, een formulering afkomstig uit het Burgerlijk Wetboek (BW Boek 2, art. 35, lid 2). Wanneer een lid handelt in strijd met de statuten, reglementen of besluiten van de partij of de partij op onredelijke wijze benadeelt, kan de partij het lid “uit het lidmaatschap ontzetten” of “royeren”. Leden kunnen tegen dit royement in beroep; de beroepsprocedures verschillen per partij.

2.3 Wie zijn er lid van een politieke partij?

Na dit overzicht van Nederlandse politieke partijen en de formele rechten en plichten van hun leden, gaan we in op de vraag wie er lid zijn van een politieke partij. Zowel in Nederland als elders in de Westerse wereld is het aantal partijleden sinds de Tweede Wereldoorlog aanzienlijk gedaald. Hoeveel partijleden zijn er nog? En wie zijn die leden?

2.3.1 Dalende ledentallen

Gegevens over ledentallen zijn afkomstig van partijen zelf of uit enquêtes (Koole 1992: 150; Heidar 2006: 303; Van den Berg en De Hart 2008). Beide bronnen zijn

niet altijd even nauwkeurig: ledenbestanden van partijen zijn niet altijd up-to-date²¹ en enquêtes zijn gevoelig voor het type respons en de sociale wenselijkheid van de antwoorden (Heidar 2006: 303). De ledenbestanden van partijen zijn tegenwoordig echter gedigitaliseerd en daarmee is hun betrouwbaarheid toegenomen (Koole 1992: 169). In Nederland verzamelt en publiceert het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) de ledentallen (zie www.dnpp.nl).

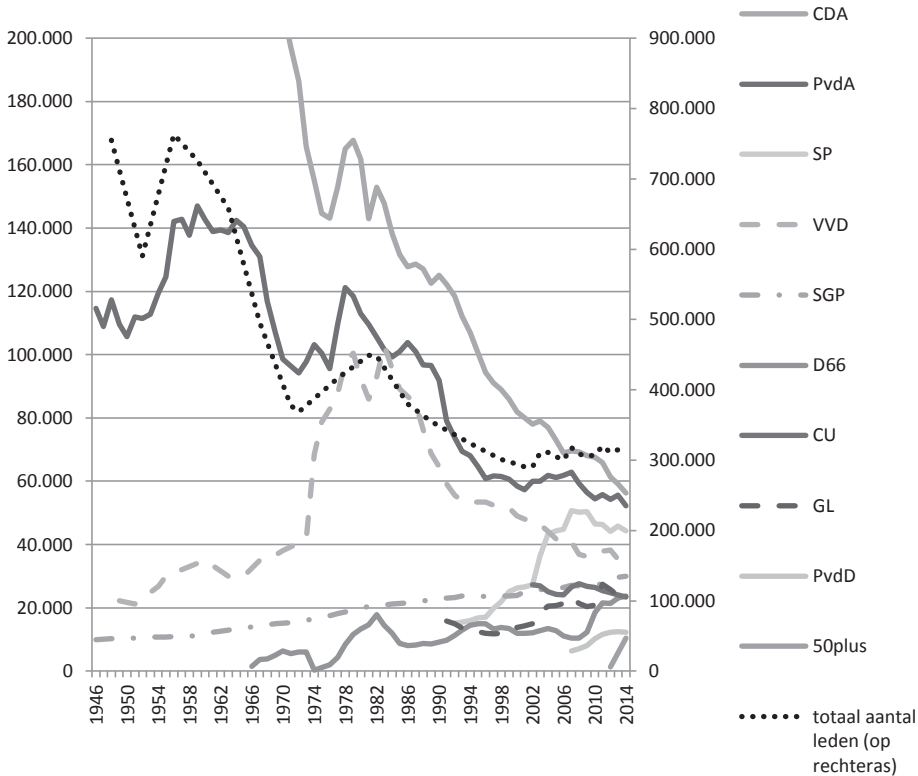
In figuur 2.1 staat de ontwikkeling van het absolute aantal leden per partij sinds 1946.²² Wat opvalt is dat het aantal leden in het begin van de 21^e eeuw aanzienlijk lager is dan na de Tweede Wereldoorlog. Vooral de ledentallen van CDA, PvdA en VVD zijn in de loop der tijd afgenomen. De ledentallen van de voorlopers van het CDA vallen deels buiten het bereik van deze figuur, vooral dankzij het – in vergelijking met andere en hedendaagse partijen – enorme ledental van de KVP.²³ Hoewel de schattingen uiteenlopen, was de KVP in de jaren vijftig verreweg de grootste ledenpartij met meer dan 300.000 leden. Vanaf de jaren zestig daalde het aantal leden van de KVP zeer fors: in 1975 was de KVP met 52.458 leden kleiner dan de ARP. De ARP zag het aantal partijleden dalen van 102.737 in 1950 tot 59.495 in 1975. Het ledental van het CHU daalde van 48.000 in 1960 tot 27.850 in 1975 (Koole 1992: 170). Net als de voorlopers van het CDA had de PvdA haar ledenhoogtepunt in de jaren vijftig en begin jaren zestig. Daarna daalde het aantal leden, een opleving begin jaren tachtig daargelaten. De liberale voorlopers van de VVD kenmerkten zich door een relatief zwakke organisatie (Voerman en Van Dijk 2008: 97) en dat is terug te zien bij de ontwikkeling van het aantal leden. In de eerste jaren na de oprichting had de VVD relatief weinig leden, zeker in vergelijking met de PvdA en de voorlopers van het CDA. Dat veranderde pas toen in de jaren zeventig de VVD haar partijorganisatie moderniseerde (Voerman en Dijk 2008: 105). In 1982 had de VVD de meeste leden in haar geschiedenis (102.888). Sindsdien is het aantal teruggelopen. Bij PvdA en VVD daalt het aantal leden sinds het begin van de 21^e eeuw minder snel dan daarvoor.

21 Dat was vooral voorheen het geval, omdat ledentallen schattingen waren en de ledenadministratie lokaal werd bijgehouden. Ook kan het voorkomen dat leden die hebben opgezegd, zijn overleden of hun contributie al enige jaren niet hebben betaald nog in het ledenbestand staan, terwijl ze formeel geen lid meer zijn (het betalen van de contributie is een vereiste voor het mogen uitoefenen van ledenrechten).

22 In figuur 2.1 staat ook het aantal leden van 50plus. Deze partij werd in november 2011 opgericht en bij de verkiezingen in 2012 met twee zetels in de Tweede Kamer gekozen.

23 De hoge ledentallen van de KVP zijn waarschijnlijk een overschatting van het daadwerkelijke aantal leden vanwege de “nogal uitbundige inschrijving van gezinsleden” en bijvoorbeeld ook de inschakeling van de pastoor bij de ledenwerving (Voerman en Van Schuur 2011: 211, zie ook Koole 1992: 172).

Figuur 2.1 Ledenaantallen Nederlandse partijen, 1946-2014 (op de linkeras het aantal partijleden per partij en op de rechteras het totaal aantal leden in die periode)

Bron: Koole en Voerman 1986: 131-132; Koole 1992: 170-172; Voerman en Van Schuur 2011: 210 en DNPP (www.dnpp.nl)

Hoewel het ledental van CDA, PvdA en VVD daalt en ook het totale aantal partijleden in Nederland sinds de jaren zestig daalt, doet deze ontwikkeling zich niet bij alle partijen voor (zie ook Kölln 2014: 92). Zo stijgt het ledental van de SGP sinds 1946 gestaag: in 1946 telde de partij 10.100 leden, op 1 januari 2013 zijn dat er 27.687.²⁴ Het ledental van D66 vertoont sinds 1966 een schommelende licht positieve lijn. Vooral na 2008 groeit de partij, van 10.370 leden op 1 januari 2008 tot 23.344 op 1 januari 2013. Het ledental van de SP groeit vanaf begin jaren negentig tot 2009; sindsdien is er een kleine afname. Ook GroenLinks, ChristenUnie en de nieuwe partijen PvdD en 50plus laten geen structurele ledendaling zien, maar hebben eerder een relatief stabiel of licht stijgend ledental.

²⁴ Overigens gaat het bij ontwikkelingen in de tijd steeds om de netto-ontwikkeling van het aantal leden. Elk jaar zijn er leden die de partij verlaten en melden zich nieuwe leden aan. Ook in jaren met een netto-daling worden er ook nieuwe mensen lid en vice versa (zie Voerman en Van Schuur 2011: 88).

De stippellijn in figuur 2.1 geeft het totale aantal leden weer. De daling van het totaal aantal partijleden die zich in de jaren zestig inzet, gaat door tot de jaren negentig. De afname is fors. Opmerkelijk is dat het aantal partijleden sinds januari 2003 niet verder terugloopt. Ook in de jaren daarna ligt het totale aantal partijleden hoger dan rond de eeuwwisseling. De oorzaak hiervan ligt vermoedelijk in de roerige periode in de Nederlandse politiek met hevige politieke tegenstellingen, die ervoor zorgen dat de politiek er (weer) toe doet (zie ook Den Ridder et al. 2011a). Uit onderzoek in Groot-Brittannië blijkt dat nieuwe politieke tegenstellingen en het geloof dat leden een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan grote beleidsveranderingen tot een stijging van het aantal leden kan leiden (Seyd en Whiteley 2004: 357; zie Koole 1992: 178 voor een vergelijkbare verklaring voor de stijging van het aantal partijleden in Nederland in de jaren zeventig). Het is goed voorstelbaar dat zich rond 2002 iets soortgelijks in Nederland voordoet.

Behalve naar het absolute aantal leden, kunnen we kijken naar het aantal partijleden als percentage van de kiesgerechtigde bevolking. Hiermee krijgen we zicht op de zogenoemde organisatiegraad van partijen (Van Biezen et al. 2012: 27; Voerman en Van Schuur 2011: 208). Omdat het aantal kiesgerechtigden stijgt terwijl het aantal partijleden daalt, is dit percentage sinds de jaren vijftig sterk gedaald: in 1956 is 12,5% van de kiesgerechtigde bevolking lid van een partij, op 1 januari 2012 is dat 2,5% (zie tabel 2.5).

De daling van het aantal partijleden in Nederland past in een ontwikkeling die zich in bijna alle Westerse democratieën voordoet (zie Mair en Van Biezen 2001, Scarrow en Gezgor 2010; Whiteley 2011, Van Biezen et al. 2012). Hoewel Nederland in vergelijking met andere landen nooit veel leden had (Koole 1992: 177), is de ledendaling tussen 1960 en 2000 sterker dan elders. In de jaren zestig nam Nederland wat betreft ledentallen een middenpositie in Europa in, eind jaren negentig stond Nederland ergens onderaan de lijst. Waar gemiddeld ongeveer 6% van de kiesgerechtigde West-Europeanen lid is van een politieke partij, is in Nederland op dat moment 2,5% van de kiesgerechtigde bevolking lid (Mair 2008: 236). Hoewel de organisatiegraad van Nederlandse politieke partijen ook in het begin van de 21^e eeuw nog relatief laag is in vergelijking met andere Europese landen, is de ontwikkeling van het ledental wel positiever dan elders. Tussen 2000 en 2009 steeg het absolute aantal leden, de organisatiegraad daalde slechts licht (Van Biezen et al. 2012: 32).

Hierboven is al een verklaring gesuggereerd voor de stabilisatie van de ontwikkeling in het aantal partijleden in Nederland kort na de millenniumwisseling. Maar hoe kunnen we de forse daling sinds de jaren zestig verklaren? In de literatuur zijn diverse verklaringen voor de ledendaling in West-Europese landen beschikbaar, hoewel het onder meer door een gebrek aan longitudinale data over partijleden moeilijk is om één sluitende verklaring te geven (Whiteley 2011: 23).

Tabel 2.5 Aantal partijleden, aantal kiesgerechtigden en organisatiegraad van politieke partijen per verkiezingsjaar (op 1 januari van dat jaar), 1948-2012

Jaar	leden	kiesgerechtigden	organisatiegraad (%)
1948	755.167	5.433.663	13,90
1952	590.336 ^a	5.792.679	10,19
1956	763.417	6.125.210	12,46
1959	725.756	6.427.864	11,29
1963	658.100	6.748.611	9,75
1967	495.468	7.452.776	6,65
1971	377.485	8.038.726	4,70
1972	368.689	8.916.947	4,13
1977	416.294	9.506.318	4,38
1981	449.286	10.040.121	4,47
1982	448.539	10.216.634	4,39
1986	380.029	10.727.701	3,54
1989	355.180	11.112.189	3,20
1994	323.634	11.455.924	2,83
1998	300.810	11.755.132	2,56
2002	290.488	12.035.935	2,41
2003	310.099	12.076.711	2,57
2006	300.195	12.264.503	2,45
2010	308.389	12.524.152	2,47
2012	311.311	12.532.127	2,48

a. Deze dip in het totaal aantal leden is het gevolg van een tijdelijke ledendaling van de KVP, zie Koole en Voerman 1986: 133 voor een toelichting en mogelijke verklaring.

Bron: Overgenomen van Voerman en Van Schuur 2011: 210 en aangevuld met cijfers uit 2012 (uit DNPP 2013)

De daling van het aantal leden wordt zowel verklaard door veranderingen aan de kant van burgers als aan de kant van politieke partijen. Bij veranderingen aan de kant van burgers wordt gewezen op processen van individualisering en ontzuiling, waardoor burgers zich minder vanzelfsprekend aansluiten bij een partij (Koole 1992: 178; Voerman en Van Schuur 2011: 211). De electorale volatiliteit is toegenomen, kiezers zijn gaan kiezen en een levenslang partijlidmaatschap lijkt zich niet met die ontwikkeling te verhouden. Een tweede verklaring is dat partijen meer concurrentie hebben gekregen van andere vormen van politieke participatie (Seyd en Whiteley 2004: 358; Whiteley 2011: 22). Een hypothese is bijvoorbeeld dat traditionele vormen van participatie, zoals het lid worden van een politieke partij, worden verdrongen door nieuwe, *ad hoc* vormen van participatie, waarbij mensen zich minder langdurig aan een bepaalde organisatie verbinden (Dekker et al. 2004: 196). Deze informalisering van participatie kan zowel het gevolg zijn van een daling

van het vertrouwen in traditionele organisaties als voortkomen uit de behoefte aan autonomie en zelforganisatie bij burgers (Van den Berg et al. 2011: 26). Seyd en Whiteley (2004: 358) noemen een derde, hierbij aansluitende verklaring. Er zou niet alleen meer concurrentie zijn van andere vormen van politieke participatie, ook de concurrentie van andere manieren van tijdsbesteding zou zijn toegenomen.

Aan de kant van politieke partijen wordt gewezen op veranderingen in de behoefte van de partijleiding aan leden (o.a. Seyd en Whiteley 2004: 358). Partijen kunnen via de massamedia direct communiceren met kiezers en hoeven daarom minder dan voorheen een beroep te doen op leden als intermediair (Koole 1992: 179). Daarnaast worden partijen in toenemende mate door de staat gesubsidieerd, waardoor zij leden niet meer zo dringend nodig hebben als bron van financiering (Whiteley 2011: 36). In Nederland is de overheidssubsidie weliswaar toegenomen, maar blijkt een aanzienlijk deel van de inkomsten van partijen nog steeds uit contributies en bijdragen van leden te bestaan (Dragstra 2008: 306). De overheidssubsidie voor politieke partijen is laag in vergelijking met andere Europese landen (Algemene Rekenkamer 2011: 28).

De daling van het partijlidmaatschap kan ook te maken hebben met veranderingen in de politieke cultuur. Zoals spanningen zorgen voor een toename van het aantal leden, kunnen verminderde tegenstellingen tussen partijen zorgen voor een afname (Voerman en Van Schuur 2011: 211). Hoewel de politiek in Nederland rond 2002 volop in de aandacht stond, werd er vanaf de jaren tachtig gesproken over het verdwijnen van grote tegenstellingen tussen partijen. De kleinere verschillen kunnen hebben geleid tot een daling van het aantal leden.

2.3.2 Achtergrondkenmerken van Nederlandse partijleden

Door de daling van het aantal leden verliezen partijen legitimiteit, hebben ze minder financiële middelen, is er een kleinere pool van mensen die alle functies moeten vervullen, zijn er minder vrijwilligers en minder mensen die kunnen dienen als schakel met de kiezers (Seyd en Whiteley 2004: 360-363). De mensen die nog lid zijn, zijn daardoor belangrijker geworden. Het is, in de woorden van Mair en Van Biezen (2001: 14) "crucial that we learn more about precisely who is remaining within the parties, since it is this now much reduced constituency that will do much to define party identities in the future". In deze paragraaf bekijken we wie er in Nederland lid zijn van politieke partijen. Voor vier partijen hebben we gegevens sinds 1986, waardoor het ook mogelijk is te zien of er veranderingen zijn opgetreden.²⁵

Het gemiddelde partijlid is een hogeropgeleide oudere man. Dat geldt in andere landen (zie o.a. Heidar 2006: 305; Scarrow 2007: 642) en dat geldt in Nederland. Wel zijn er verschillen tussen partijen. Hoewel bij alle partijen de meeste leden man zijn, is de verdeling tussen mannen en vrouwen bij PvdA, D66 en GroenLinks

25 We zijn nagegaan of verschillen tussen partijen in 2008 en verschillen binnen partijen door de tijd significant zijn. Hiermee is rekening gehouden bij de beschrijving van verschillen tussen partijen en verschillen tussen jaren.

evenwichtiger dan bij CDA, VVD en SGP (zie tabel 2.6). Bij GroenLinks is 43% van de leden vrouw. Bij D66 steeg het percentage vrouwelijke leden tussen 1986 en 1999 van 27% naar 48%, maar is dat percentage in 2008 gedaald naar 35%. De PvdA telt gedurende de hele periode ongeveer 63% mannen, 37% vrouwen. Bij de ChristenUnie zijn de vrouwen weliswaar in de minderheid, maar van de christelijke partijen heeft zij de meest evenwichtige verdeling (31% vrouw).²⁶ Bij het CDA is 25% vrouw. De SGP heeft nauwelijks vrouwelijke leden, maar dat is gezien de achtergrond van deze partij niet verwonderlijk. Bij de VVD is 24% van de leden vrouw.

Partijleden zijn relatief oud en worden ouder. De grootste veranderingen hebben zich voorgedaan bij D66: in 1986 was dit een partij met veel jonge leden (de gemiddelde leeftijd bedroeg 43), maar in 2008 is de partij behoorlijk vergrijsd en zijn er nauwelijks jonge mensen lid.²⁷ CDA-leden zijn met een gemiddelde leeftijd van 67 in 2008 het oudst, in 1986 lag dit gemiddelde tien jaar lager. In 2008 is 73% van de CDA'ers ouder dan 60, jonge leden zijn er relatief weinig. Ook bij de PvdA stijgt de gemiddelde leeftijd tussen 1986 en 2008 met 10 jaar (van 50 naar 60, niet in tabel). De VVD is een uitzondering: de gemiddelde leeftijd voor deze partij is in 2008 iets gedaald ten opzichte van 1999. De VVD heeft behoorlijk wat leden tussen de 31 en 40 jaar. De gemiddelde leeftijd van de leden van ChristenUnie, SGP en GroenLinks ligt, als bij de VVD, net boven de 50 en net als bij die partij zijn de leden van deze partijen meer verspreid over de leeftijdscategorieën.²⁸

De meeste partijleden zijn hogeropgeleid (dat wil zeggen: volgden een universitaire of HBO-opleiding), maar de verschillen tussen partijen zijn aanzienlijk. Het aandeel hogeropgeleiden is bij de christelijke partijen lager dan bij de seculiere partijen: in 2008 is 27% van de SGP'ers, 41% van de CDA'ers en 52% van de leden van de ChristenUnie hogeropgeleid. D66, GroenLinks en de VVD bestaan uit respectievelijk 83%, 84% en 76% hogeropgeleiden. De PvdA telt in 2008 66% hogeropgeleiden. Het opleidingsniveau van partijleden is sinds 1986 aanzienlijk gestegen.²⁹ Voor CDA, D66, PvdA en VVD geldt dat ze in 2008 een groter aandeel hogeropgeleide leden hebben dan in 1986. De VVD heeft vooral tussen 1999 en 2008 een grote sprong gemaakt.³⁰

26 Dat is opmerkelijk, omdat RPF en GPV bekend stonden als mannenbolwerken (Jager-Vreugdenhil en Leyenaar 2008: 195).

27 Die situatie lijkt sinds 2008 overigens sterk veranderd, omdat de partij er vanaf dat jaar veel leden bij kreeg (Heerma van Voss 2008). In 2014 zou slechts 21% van de leden langer dan 10 jaar D66-lid zijn en het aandeel leden onder de 41 jaar boven de 40% liggen (Kas en Modderkolk 2014).

28 Uit onderzoek naar afgevaardigden van GroenLinks in 1992 en 2002 blijkt dat ook die partij de afgelopen decennia is verouderd (Lucardie en Van Schuur 2006: 145).

29 Ook het opleidingsniveau van het electoraat stijgt overigens in deze periode, zie hoofdstuk 5.

30 De SP heeft niet deelgenomen aan het LPO (zie paragraaf 1.3.1), maar voert wel intern ledenonderzoek uit en publiceert daarover op de website. De SP voerde in ieder geval in 2001 en 2005 ledenonderzoek uit. In 2005 deden er 15.000 leden aan mee (33% van het totale ledenbestand). Uit dit interne en online gepubliceerde onderzoek (zie www.sp.nl/partij/leden/profiel.stm; geraadpleegd op 17 juli 2008) blijkt dat 40% van de leden vrouw is (in 2001 was dat 37%). Het aandeel vrouwelijke leden komt daarmee in de buurt van dat van GroenLinks, PvdA en D66. Volgens deze gegevens van de SP is 13% van de leden jonger dan 30 (dat was 10% in 2001), terwijl 20% boven de 60 is (was 25%). Ook bij de SP stijgt het opleidingsniveau van de leden. In 2005 was 40% van de leden hoogopgeleid (28% in 2001) en 15% was lageropgeleid. Net als SGP-leden zijn SP-leden in vergelijking met leden van andere partijen minder vaak hogeropgeleid.

Tabel 2.6 Geslacht, leeftijd en opleidingsniveau van Nederlandse partijleden, 1986-2008 (in procenten)

	geslacht		leeftijd					opleidingsniveau ^a		
	man	vrouw	18-30	31-40	41-50	51-60	60+	lager onderwijs	midden	hbo/univ.
CDA 1986	80	20	3	11	18	27	40	15	54	32
CDA 1999	76	25	3	6	13	25	52	6	58	36
CDA 2008	76	24	2	3	6	17	73	2	56	41
D66 1986	73	27	16	32	27	17	9	1	26	73
D66 1999	52	48	13	20	26	25	17	0	17	82
D66 2008	65	35	1	4	8	30	57	0	17	83
PvdA 1986	62	38	6	34	15	16	29	12	47	41
PvdA 1999	64	36	6	12	25	27	30	4	37	58
PvdA 2008	63	37	4	7	11	29	49	2	33	66
VVD 1986	72	28	9	15	22	20	31	2	47	51
VVD 1999	69	31	5	9	19	24	43	1	45	55
VVD 2008	76	24	8	22	19	21	31	0	23	76
CU 2008	69	31	10	14	20	30	26	1	47	52
GL 2008	57	43	7	17	19	24	32	0	16	84
SGP 2008	95	5	9	18	16	17	39	8	65	27

a. Er is gevraagd naar de hoogst gevolgde opleiding. De middencategorie omvat alle schooltypen behalve lagere- of basisschool en hbo/universiteit.

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

Gezien de leeftijd van de partijleden is het niet verwonderlijk dat velen in 2008 met pensioen zijn: het CDA heeft in 2008 met 59% de meeste gepensioneerden, GroenLinks (20%), VVD (22%), ChristenUnie (26%) en SGP (28%) de minste (zie tabel 2.7). Het aantal partijleden met pensioen is sinds 1986 aanzienlijk toegenomen. Tussen de 7% (CDA) en 21% (GroenLinks) van de leden werkt in overheidsdienst, maar een groter aandeel is elders in loondienst. Leden van VVD en SGP zijn vaker dan leden van andere partijen zelfstandig werkzaam. Was in 1986 nog een tiende van de partijleden huisvrouw of –man, in 2008 is dat aandeel gedaald.

Tabel 2.7 Werksituatie^a van Nederlandse partijleden, 1986-2008 (in procenten)

	werk- zaam in overheids dienst	elders in loon dienst	zelf- standig werk- zaam	werkloos / arbeids- onge- schikt	met pen- sioen	huis- vrouw /man	stude- rend	anders
CDA 1986	15	25	18	3	25	11	1	0
CDA 1999	11	20	13	5	40	6	1	5
CDA 2008	7	13	10	1	59	6	0	3
D66 1986	32	33	8	6	6	9	5	1
D66 1999	25	31	11	7	13	3	2	8
D66 2008	17	16	12	3	44	2	0	5
PvdA 1986	26	23	3	10	20	15	2	1
PvdA 1999	25	29	7	6	25	4	1	5
PvdA 2008	19	25	9	4	36	2	1	5
VVD 1986	10	32	16	2	25	13	3	0
VVD 1999	11	22	20	3	34	5	1	5
VVD 2008	14	33	23	1	22	1	1	5
CU 2008	14	37	10	4	26	3	1	5
GL 2008	21	30	14	6	20	1	4	4
SGP 2008	11	33	20	2	28	2	0	3

a. Vraagstelling: 'Kunt u aangeven wat u momenteel doet of welke situatie op u van toepassing is?'

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

Naast werksituatie kan de maatschappelijke positie van mensen in kaart worden gebracht door hun te vragen tot welke sociale groep zij zichzelf rekenen, de zogenoemde 'subjectieve sociale klasse' (zie tabel 2.8). Er tekenen zich duidelijke verschillen tussen partijen af. In 2008 zijn er nauwelijks leden die zich tot de arbeidersklasse rekenen. Alleen bij de SGP rekt 22% van de leden zich tot de gewone arbeidersklasse. De grootste groep leden van CDA, ChristenUnie en SGP rekt zich tot de gewone middenklasse. Leden VVD en D66 rekenen zichzelf vaak tot de hogere middenklasse, en een klein deel van hen rekt zich tot de hogere klasse. Leden van GroenLinks en PvdA rekenen zich tot de gewone of hogere middenklasse.

Leden rekenen zich in 2008 tot een hogere sociale klasse dan leden in 1986 deden. Bij de PvdA hebben zich sinds 1986 grote verschuivingen voorgedaan. Terwijl in 1986 31% van de leden zich tot de gewone arbeidersklasse rekt, is dat in 2008 8%. De opmerking van SP-leider Marijnissen dat de PvdA vroeger een arbeiderspartij was maar weinig echte arbeiders meer telt, lijkt voor de leden van de partij te kloppen (Oranje 2008). De groep 'gewone middenklasse' is sinds 1986 ongeveer even groot gebleven en de grootste groep PvdA leden rekt zich in 2008 zelfs tot de hogere middenklasse.

Tabel 2.8 Subjectieve sociale klasse^a van Nederlandse partijleden, 1986-2008 (in procenten)

	hogere klasse	hogere middenklasse	gewone middenklasse	hogere arbeidersklasse	gewone arbeidersklasse
CDA 1986	4	25	60	4	7
CDA 1999	9	32	51	3	5
CDA 2008	9	33	53	2	4
D66 1986	10	45	41	2	3
D66 1999	14	55	28	2	1
D66 2008	14	60	25	1	0
PvdA 1986	2	20	39	9	31
PvdA 1999	10	33	36	8	14
PvdA 2008	9	40	36	7	8
VVD 1986	12	47	38	1	2
VVD 1999	22	48	29	1	0
VVD 2008	21	55	23	1	1
CU 2008	5	31	51	5	7
GL 2008	9	45	39	4	2
SGP 2008	3	19	49	7	22

a. Vraagstelling: 'Er wordt weleens gesproken over verschillende sociale groepen of klassen. Als u uzelf tot een bepaalde sociale klasse zou moeten rekenen, welke zou dat dan zijn?'

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

Als we kijken naar de kerkelijke gezindte van partijleden (tabel 2.9), dan herkennen we het onderscheid tussen seculiere en confessionele partijen. Het grootste gedeelte van de leden van D66, PvdA, VVD en GroenLinks geeft in 2008 aan geen religieuze overtuiging te hebben. Van de seculiere partijen kent de VVD de meeste gelovigen: ongeveer een vijfde van hen is in 2008 katholiek, een even groot deel is protestant. Een (klein) deel van de leden van D66, PvdA, GroenLinks en VVD kiest in 2008 voor de optie 'anders'. De grootste groep in deze categorie geeft aan humanistisch te zijn. Enkele leden van D66 en VVD vermelden daarbij dat ze remonstrants of doopsgezind zijn, enkele D66'ers noemen zichzelf vrijzinnig en bij GroenLinks wordt het boeddhisme een paar keer genoemd.

Vrijwel alle leden van CDA, ChristenUnie en SGP geven aan een religieuze overtuiging te hebben. Hoewel het CDA volgens haar statuten alle geledingen van de maatschappij wil aanspreken, zijn er onder haar leden nauwelijks mensen die zichzelf niet tot een kerkelijk gezindte rekenen. Het aantal ongelovigen onder de kiezers mag dan misschien toenemen (Van Holsteyn en Irwin 2011: 159-161), voor de leden geldt die ontwikkeling niet. Wel zien we de balans tussen katholieke en protestante leden verschuiven. Terwijl in 1986 51% van de CDA-leden katholiek was, is dat in 2008 36%. Het aandeel protestanten in de partij stijgt (zie ook Koole en Van Holsteyn 2011: 133).

Op een enkele katholiek na zijn de leden van de ChristenUnie in 2008 protestant. In tabel 2.10 zien we welke protestantse stromingen binnen de ChristenUnie worden aangehangen: 61% van de leden rekent zich tot een van de kerken die bij de PKN horen, 10% noemt zichzelf orthodox gereformeerd en 25% is evangelisch of behoort tot de Pinkstergemeente. Leden van de SGP kregen op verzoek van de partij een aangepaste vraag voorgelegd over hun religieuze gezindte (zie tabel 2.10). De helft van de SGP'ers rekent zich tot de Gereformeerde Gemeenten. De overige leden zijn verdeeld over de Hersteld Hervormde Kerk (15%), de Gereformeerde Gemeenten in Nederland (13%), de PKN (10%), de Oud Gereformeerde Gemeenten (6%) en de Christelijk Gereformeerde Kerken (5%).

Niet alleen geven leden van ChristenUnie en SGP aan religieus te zijn, het zijn tevens trouwe kerkbezoekers: 93% van de leden van de ChristenUnie en zelfs 99% van de SGP'ers gaat minimaal één keer per week naar de kerk. Leden van het CDA bezoeken de kerk minder frequent: 48% gaat elke week of vaker, 28% enkele keren per maand, 17% enkele keren per jaar en 7% komt praktisch nooit in de kerk. Dit is een forse daling ten opzichte van 1986, toen nog 78% van de CDA'ers elke week naar de kerk zei te gaan. Hoewel vrijwel alle CDA'ers in 2008 net als in 1986 aangeven religieus te zijn, zijn leden in 2008 minder trouwe kerkgangers dan in 1986. Bij de leden van de overige partijen ligt het kerkbezoek lager. In 2008 gaat meer dan 70% van hen praktisch nooit naar de kerk, tussen de 13% en 21% gaat een paar keer per jaar en slechts enkelen doen dit vaker (zie tabel 2.9).

Tabel 2.9 Kerkelijke gezindte^a en frequentie van het kerkbezoek^b van Nederlandse partijleden, 1986-2008 (in procenten)

	kerkelijk gezindte				frequentie van het kerkbezoek			
	RK	protestant	anders	geen	elke week of vaker	enkele keren per maand	enkele keren per jaar	(praktisch) nooit
CDA 1986	51	48	0	1	78	14	5	2
CDA 1999	45	52	3	1	54	26	14	6
CDA 2008	36	60	3	2	48	28	17	7
D66 1986	17	22	6	56	8	18	32	43
D66 1999	15	12	15	59	2	9	19	70
D66 2008	10	13	17	59	3	7	16	74
PvdA 1986	9	19	5	67	7	9	20	64
PvdA 1999	8	14	14	64	4	6	15	75
PvdA 2008	8	11	14	68	3	6	13	78
VVD 1986	20	34	2	45	8	16	29	48
VVD 1999	18	24	10	48	3	9	27	61
VVD 2008	20	20	6	54	3	6	21	70
CU 2008	1	96	4	1	93	5	2	1
GL 2008	8	15	11	66	6	9	15	70
SGP 2008	0	99	1	0	99	0	0	0

a. Vraagstelling: 'Rekent u zich tot een kerkelijk gezindte of levensbeschouwelijke groepering, en zo ja, welke?'

b. Vraagstelling: 'Hoe vaak gaat u naar godsdienstige bijeenkomsten of kerkdiensten?'

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

Tabel 2.10 Denominatie van leden van ChristenUnie^a en SGP, 2008
(in procenten)

CU		SGP	
Protestantse Kerk in Nederland (PKN, incl. Nederlands Hervormde Kerk, gereformeerde kerken)	61	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)	10
orthodox gereformeerd	10	Hersteld Hervormde Kerk	15
evangelisch en Pinkstergemeente	25	Christelijk Gereformeerde Kerken	5
anders	3	Gereformeerde Gemeenten	50
		Gereformeerde Gemeenten in Nederland	13
		(vrije) Oud Gereformeerde Gemeenten (in Nederland)	6
		anders	1

a. Bij de vraag naar hun religieuze gezindte (uit tabel 2.9) gaf 61% aan zich tot de PKN, Nederlands Hervormde Kerk of Gereformeerde kerken te rekenen. 38% gaf als antwoord een andere religieuze gezindte te hebben. Om inzicht te krijgen in de gezindte van deze groep, zijn deze antwoorden gecodeerd. De open antwoorden bevatten veel uiteenlopende kerken. Die kerken zijn teruggebracht tot hoofdcategorieën (te weten Orthodox gereformeerd en Evangelisch of Pinkstergemeente) op basis van het overzicht van protestantse stromingen uit Bernts et al. 2006: 95-111.

Bron: LPO 2008

2.4 Lidmaatschapsmotieven: waarom worden mensen partijlid?

Het aantal leden mag lager zijn dan enkele decennia geleden, het partijlidmaatschap vormt in hedendaagse representatieve democratieën nog altijd een belangrijke vorm van politieke participatie. In navolgende hoofdstukken zal de nadruk liggen op de opvattingen van leden. De assumptie is dat die opvattingen ertoe doen, niet in de laatste plaats omdat het lidmaatschap een uitdrukking is van een inhoudelijke overtuiging. Die aanname is echter niet onomstreden: er zijn auteurs die vermoeden dat de motieven van leden niet politiek-inhoudelijk van aard zijn, maar dat burgers lid worden van partijen, omdat ze bepaalde persoonlijke doelen hebben (zie o.a. Ignazi et al. 2005: 28). In deze paragraaf gaan we in op de motieven die mensen hebben om lid te worden van een partij en de rol die inhoudelijke overwegingen daarbij spelen.

In *The logic of collective action* laat Olson (1965) zien dat het moeilijk voorstelbaar is dat mensen uit ideologische overtuiging lid worden van een partij. Olson beschouwt mensen als rationele individuen en stelt dat het niet rationeel is om lid te worden van een partij, omdat de partij collectieve goederen nastreeft die ook beschikbaar zijn voor diegenen die geen tijd of geld investeren. De vraag is dan niet waarom er zo weinig leden zijn, maar waarom mensen überhaupt lid worden van partijen. Olson heeft daar een antwoord op: mensen worden niet lid (en vervolgens actief) omdat ze collectieve doelen nastreven, maar omdat ze verwachten er zelf voordeel van te hebben (zie ook o.a. Seyd en Whiteley 1992: 56). Het lidmaatschap geeft uitzicht op een politieke functie (vgl. Ignazi et al. 2005: 28).

Het idee dat mensen alleen participeren omdat ze een specifieke functie ambiëren, is echter betwistbaar. In de literatuur over participatie in partijen, belangengroepen of vrijwilligersorganisaties worden ook andere lidmaatschapsmotieven gepresenteerd. Zo blijkt uit onderzoek naar motieven voor vrijwilligerswerk dat mensen participeren om hun betrokkenheid te tonen, om sociale contacten op te doen, iets te leren of omdat het structuur in het leven biedt (Meijs 1997: 38). Clark en Wilson (1961) stelden eerder al, dat naast materiële prikkels waarbij leden zelf profijt hebben van hun lidmaatschap, ook solidaire prikkels (ontmoeten van gelijkgezinde mensen) en doelgerichte prikkels (helpen bij het bereiken van ideologische doelen) een rol spelen bij de beslissing om partijlid te worden (vgl. Young en Cross 2002: 549). Ook Sabatier (1992: 115) laat in een onderzoek naar lidmaatschap van belangenorganisaties zien dat mensen zich aansluiten, omdat zij zich betrokken voelen bij het doel van de organisatie en daaraan bij willen dragen.

De politicologen Seyd en Whiteley hebben de participatieparadox van Olson als uitgangspunt genomen en die met theorieën over lidmaatschapsprikkels gecombineerd in het General Incentive Model (GIM, zie o.a. Seyd en Whiteley 1992, Whiteley et al. 1994, Whiteley en Seyd 2002, Pattie et al. 2004, zie voor kritiek op deze combinatie van modellen o.a. Granik 2005). Hun model wordt in de regel toegepast om te verklaren waarom sommige mensen actief in een partij participeren en andere niet (zie bijvoorbeeld Whiteley en Seyd 2002; Klein 2006, Heidar 2006), maar kan ook worden gebruikt om in kaart te brengen welke motieven mensen hebben om lid te worden van een partij (Seyd en Whiteley 1992, Whiteley et al. 1994, Cross en Young 2002). Het uitgangspunt van het GIM is dat mensen lid worden in reactie op verschillende prikkels. Een deel van die prikkels is instrumenteel en gaat terug op een afweging tussen kosten en baten. Bij de overige prikkels staan individuele opbrengsten van participatie in termen van materiële baten niet centraal (Whiteley et al. 1994: 80). Het GIM onderscheidt zes motieven om lid te worden van een politieke partij.³¹

Seyd en Whiteley onderscheiden twee soorten van de door Olson gesuggereerde persoonlijke voordelen. Ten eerste zijn er *selectieve uitkomst prikkels*. Hier gaat het om een uitkomst of doel: mensen worden lid omdat ze een vertegenwoordigende of bestuurlijke functie willen of omdat het relevante connecties oplevert. Ten tweede zijn er *selectieve proces prikkels*. Daarbij gaat het om baten die zich voordoen in het proces van participeren, zoals het deelnemen als manier om gelijkgestemde, aardige mensen te ontmoeten (Whiteley et al. 1994: 84).

Vervolgens onderscheiden Seyd en Whiteley *collectieve prikkels*: mensen denken mogelijk niet alleen aan zichzelf (zoals bij selectieve prikkels), maar ook aan het collectief. Het is misschien strikt genomen niet rationeel om je in te zetten voor collectieve doelen, maar als de kosten verwaarloosbaar zijn en je veel waarde hecht aan het collectieve goed is het evenmin rationeel om te berekenen wat de precieze kosten zijn. In dat geval is het volgens deze redenering rationeel om te participeren

31 Het model is in 1992 door Seyd en Whiteley geïntroduceerd om de lidmaatschapsmotieven van Labour leden in kaart te brengen en is sinds die tijd verder ontwikkeld. In latere publicaties hergroeperen of herbenoemen Seyd en Whiteley de verscheidene motieven.

als het idee bestaat dat de bijdrage aan het collectieve goed groter is dan nul (Whiteley et al. 1994: 86). Mensen die gedreven worden door collectieve prikkels participeren, omdat ze het idee hebben dat door hun lidmaatschap (en contributie) de organisatiekracht en het aanzien van de partij groter wordt en de partij daardoor haar doelen effectiever kan nastreven (Klein 2006: 38).

Selectieve en collectieve prikkels kunnen worden begrepen vanuit het perspectief van rationale actoren. Voor de volgende motieven geldt dat niet. Zo zijn er *sociale normen*, waarbij mensen participeren om te voldoen aan de normen van anderen, bijvoorbeeld omdat dit de gewoonte is in de familie of vriendengroep (Whiteley et al. 1994: 89). Daarnaast kan iemand *altruïstische motieven* hebben: men kan zich ervan bewust zijn dat het gedrag weinig rationeel is, maar participeren uit 'plichtsgevoel'. Altruïstische motieven worden meestal geformuleerd in termen van ideële doelen (geloof in de principes van de partij), maar het gaat niet om de doelen die iemand wil bereiken maar veeleer om het morele imperatief dat er achter zit (Whiteley et al. 1994: 87). Vervolgens kunnen mensen *ideologische motieven* hebben om te participeren. Whiteley et al. (1994) zien ideologie als een variant van een selectieve prikkel, omdat zij denken dat een ideologische overtuiging mensen motiveert lid te worden om gelijkgestemde mensen te ontmoeten en uitdrukking te geven aan hun overtuiging. Klein (2006: 39) voert ideologie als eigenstandig motief op. Net als lidmaatschap uit altruïsme of als uiting van betrokkenheid ziet hij lidmaatschap uit ideologische overtuiging als een motief waarbij het lidmaatschap een doel op zich is (*intrinsic Nutzen*). Mensen worden lid, omdat zij bepaalde principes ondersteunen. Ook Koole en Voerman (1986), Koole (1992: 152) en Hillebrand en Zielonka-Goei (1990) zien ideologische motieven als zelfstandige categorie. Tot slot kan iemand lid worden als vorm van *expressie*. Mensen worden lid uit een gevoel van loyaliteit met en betrokkenheid bij de partij (Whiteley et al. 1994: 88). Het verschil met het ideologische motief is dat het vooral om emotionele betrokkenheid gaat: het gaat meer om een gevoel dan om een idee (Klein 2006: 39).³²

Om na te gaan welke motieven een rol spelen bij het lid worden van een partij is de leden in het LPO van 2008 een aantal motieven voorgelegd en is hun gevraagd om aan te geven hoe belangrijk elk motief voor hen was toen zij lid werden. Het is een vraag naar *herinnerde* motieven en het zal zeker voor leden die al geruime tijd lid zijn, lastig zijn om zich te herinneren welke factoren jaren terug een rol speelden. Hoewel de vraag aldus kan worden opgevat als een verzoek tot rationalisatie, geeft het in ieder geval aan welke facetten van het lidmaatschap partijleden meer dan wel minder belangrijk vinden. Het model gaat er vanuit dat meer motieven een rol kunnen spelen. De vraag is daarom zo gesteld dat men voor elk motief kan aangeven of dit een volstrekt onbelangrijk, niet zo belangrijk, tamelijk belangrijk of zeer belangrijk motief is.

Een groot deel van de in het LPO voorgelegde motieven sluit aan bij het General Incentives Model. Om te kijken welke structuur er onder deze motieven ligt en

32 In de praktijk zal het overigens lastig zijn om ideologische van expressieve motieven te onderscheiden.

welke dimensies we in de data vinden is een Principale Componenten Analyse (PCA) uitgevoerd (zie tabel 2.11). Hieruit blijkt dat er vijf componenten of groepen van motieven naar voren komen om lid te worden van een partij; die motieven zijn interpreteerbaar in termen van het GIM. De eerste dimensie is die van de collectieve prikkels en burgerplicht. Hoewel ‘burgerplicht’ inhoudelijk niet helemaal bij de collectieve prikkels past, laadt het op deze factor, al is de factorlading relatief laag. Wat burgerplicht en collectieve prikkels gemeen hebben, is dat ze verwijzen naar een gevoel van actief zijn om politieke invloed te hebben of bij te dragen aan de invloed van de partij. De tweede set motieven bevat selectieve doelen en materiële prikkels: mensen worden lid om een concreet doel te bereiken, en eveneens het opdoen van bestuurlijke ervaring. Aangezien de bestuurlijke ervaring wordt opgedaan tijdens het proces van lid zijn, is het niet onlogisch dat dit motief ook laadt (hoewel de factorlading laag is) op het derde cluster motieven: selectieve procesprikkels. Dit zijn de individuele baten die men bewerkstelligt tijdens het proces van participatie: het gaat vooral om het ontmoeten van interessante en aardige mensen en het samenwerken met partijgenoten. Het vierde cluster is een combinatie van ideologische en expressieve prikkels. Hoewel beide sets theoretisch van elkaar verschillen omdat de ene meer over een gevoel gaat dan de andere, blijken deze motieven empirisch niet van elkaar te onderscheiden. Lid worden om uiting te geven aan een levensovertuiging laadt minder sterk op deze dimensie, maar dat heeft wellicht te maken met het feit dat dit motief niet voor alle partijen even belangrijk is (zoals we nog zullen zien). Een vijfde en laatste dimensie is die van sociale normen: lid worden van een partij, omdat het in de omgeving gebruikelijk is of omdat familie en vrienden erop aandringen.

We kunnen aldus vijf groepen motieven onderscheiden om lid te worden van een partij. Maar hoe belangrijk zijn deze voor Nederlandse partijleden? In tabel 2.12 zien we hoe belangrijk deze dimensies zijn, maar presenteren we ook de afzonderlijke motieven om verschillen tussen partijen in kaart te brengen.

Ideologische motieven zijn voor leden van alle partijen het meest belangrijk: meer dan 90% van de leden geeft aan dat één van de ideologische prikkels een belangrijk motief was bij het lid worden van de partij. Lid worden om steun te geven aan de beginselen van de partij of om uiting te geven aan de sympathie voor de partij worden door bijna alle leden genoemd. Lid worden als uiting van de levensovertuiging komt vooral voor bij de christelijke partijen SGP en ChristenUnie, in mindere mate bij het CDA. Ook collectieve prikkels zijn van belang: ook hier zegt meer dan 90% van de leden dat één van de collectieve prikkels belangrijk was bij de beslissing om lid te worden. Meest genoemd zijn het lid worden om bij te dragen aan een rechtvaardige samenleving of aan de invloed van de partij. Leden van GroenLinks en PvdA noemen het inzetten voor een rechtvaardige samenleving relatief vaak. Lid worden uit een gevoel van burgerplicht speelt bij meer dan 70% van de partijleden een rol.

Tabel 2.11 Principale Componenten Analyse^a van lidmaatschapsmotieven, 2008
(componentladingen en percentage verklaarde variantie)

	1	2	3	4	5
	collectief	selectief doel	selectief proces	ideologie	sociale normen
Omdat ik hierdoor politieke invloed uit wil oefenen	0,74				
Om de politieke koers van de partij te beïnvloeden	0,71				
Om bij te dragen aan de invloed van de partij	0,64				
Om me voor de doelstellingen van de partij te kunnen inzetten	0,59				
Om me voor een rechtvaardiger samenleving in te zetten	0,58				
Omdat ik het mijn plicht als burger vind om politiek bezig te zijn	0,50				
Om maatschappelijk vooruit te komen		0,79			
Omdat het belangrijk is voor mijn loopbaan		0,79			
Omdat ik een politieke functie ambieerde		0,72			
Om bestuurlijke ervaring op te doen		0,62	0,42		
Omdat ik hierdoor interessante mensen ontmoet			0,78		
Om aardige mensen te ontmoeten			0,74		
Omdat het prettig is met partijgenoten samen te werken			0,72		
Om me meer in de politiek te kunnen verdiepen			0,47		
Om uiting te geven aan mijn sympathie voor deze partij				0,82	
Om steun te geven aan de beginselen van de partij				0,75	
Om ook op politiek terrein uiting te geven aan mijn levensovertuiging				0,55	
Omdat het in mijn omgeving gebruikelijk is					0,77
Omdat familie, vrienden en kennissen erop aandringen					0,77
verklaarde variantie (geroteerd)	15,3	13,8	12,4	10,1	8

a. Principale Componenten Analyse met Varimax rotatie. De ontbrekende data zijn paarsgewijs verwijderd.

De eigenwaarde van alle factoren is 1 of hoger. Alleen de ladingen van 0,4 en hoger zijn weergegeven.

Bron: LPO 2008, gewogen op partijgrootte

Zoals elders (zie Heidar 2006: 304, Seyd en Whiteley 1992, Whiteley et al. 1994) worden selectieve uitkomst prikkels relatief weinig genoemd als reden om lid te worden: er zijn weinig leden die lid worden omdat het belangrijk is voor hun loopbaan of om maatschappelijk vooruit te komen.³³ Leden van de VVD noemen deze motieven het meest, leden van ChristenUnie, GroenLinks en SGP het minst. Leden van CDA, D66 en PvdA bevinden zich tussen deze groepen in. Als mensen lid worden omdat zij daar individueel baat bij denken te hebben, dan gaat het vooral om baten die voortkomen uit het proces van participatie. Voor een ruime meerderheid van de leden zijn deze selectieve proces prikkels belangrijk. Voor leden van ChristenUnie en SGP geldt dit overigens in mindere mate dan voor leden van de overige partijen. Lid worden om zich in de politiek te kunnen verdiepen wordt door meer dan de helft van de leden van CDA, D66, GroenLinks, PvdA en VVD genoemd. Het ontmoeten van interessante mensen en het prettig samenwerken met partijgenoten komt iets minder vaak voor. Opvallend is dat het ontmoeten van “interessante” mensen vaker belangrijk wordt gevonden dan het ontmoeten van “aardige” mensen: gecombineerd met het belang van lid worden voor politieke verdieping suggereert dit dat leden iets willen leren en ‘overhouden’ aan hun partijlidmaatschap. Sociale normen zijn voor Nederlandse partijleden nauwelijks van belang bij het besluit om lid te worden van een partij. Bij de SGP komt dit nog het meest voor.³⁴

Concluderend kunnen we zeggen dat zowel ideologische als collectieve prikkels veel genoemde lidmaatschapsmotieven zijn. Voor veel partijleden is het lidmaatschap een manier om steun te geven aan de beginselen van de partij. Vooral voor leden van de ChristenUnie en SGP geldt, dat zij door hun lidmaatschap ook op politiek terrein uiting willen geven aan hun levensovertuiging. Het bereiken van collectieve doelen is eveneens van belang: veel mensen zijn lid geworden om bij te dragen aan de invloed van de partij of om zich in te zetten voor een rechtvaardige samenleving. Het beeld van partijleden die slechts uit zouden zijn op persoonlijk materieel gewin sluit niet aan bij deze bevindingen.

33 Het is mogelijk dat het belang van dit motief wordt onderschat, omdat het uiten van dit soort motieven als sociaal onwenselijk zou kunnen worden gezien (Heidar en Saglie 2003: 780).

34 Naast de motieven die aansluiten bij het GIM zijn er in het LPO twee andere lidmaatschapsmotieven opgenomen. Lid worden omdat ‘de democratische verhoudingen binnen de partij me aanspreken’ zijn voor een aanzienlijk deel van de partijleden een belangrijke factor, maar lijken vooral een rol te spelen bij leden van D66: 81% van hen geeft aan dat deze factor (zeer) belangrijk was. Lid worden ‘omdat de partij zich inzet voor mensen zoals ik’ is vooral voor leden van de SGP (65%) en de VVD (63%) van belang en wordt door andere leden minder vaak genoemd.

Tabel 2.12 Belangrijke motieven^a om lid te worden van de partij, 2008
(in procenten)

	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
1. collectieve prikkels^b	94	95	98	97	95	93	93
Omdat ik hierdoor politieke invloed wil uitoefenen.	63	55	69	64	65	36	64
Om me voor de doelstellingen van de partij te kunnen inzetten.	56	53	64	58	58	63	55
Om bij te dragen aan de invloed van de partij.	72	75	82	76	77	71	77
Om me voor een rechtvaardiger samenleving in te zetten.	84	82	86	94	91	75	73
Om de politieke koers van de partij te beïnvloeden.	59	41	55	38	62	41	56
Omdat ik het mijn plicht als burger vind om politiek bezig te zijn.	79	70	75	74	77	72	71
2. selectieve uitkomst prikkels^b	32	17	31	22	31	18	43
Omdat het belangrijk is voor mijn loopbaan.	7	4	4	3	5	3	11
Om bestuurlijke ervaring op te doen.	33	14	27	16	25	15	33
Omdat ik een politieke functie ambieerde.	16	10	16	12	16	6	25
Om maatschappelijk vooruit te komen.	7	4	4	5	8	2	8
3. selectieve proces prikkels^b	66	52	72	64	70	50	74
Omdat het prettig is met partijgenoten samen te werken.	48	24	39	24	33	31	30
Omdat ik hierdoor interessante mensen ontmoet.	39	17	41	31	33	19	45
Om me meer in de politiek te kunnen verdiepen.	54	45	60	51	62	38	64
Om aardige mensen te ontmoeten.	18	8	25	16	19	6	20
4. ideologie^b	91	98	98	98	97	98	97
Om steun te geven aan de beginselen van de partij.	89	95	95	92	93	99	92
Om uiting te geven aan mijn sympathie voor deze partij.	83	92	94	93	91	91	87
Om ook op politiek terrein uiting te geven aan mijn levensovertuiging.	75	93	57	68	67	91	57
5. sociale normen^b	15	12	5	5	14	24	8
Omdat het in mijn omgeving gebruikelijk is.	16	8	4	4	13	22	6
Omdat familie, vrienden en kennissen erop aandringen.	4	6	1	1	5	7	3

a. Bij de individuele motieven zijn de percentages 'tamelijk belangrijk' en 'zeer belangrijk' weergegeven. Samen met het aandeel 'volstrekt onbelangrijk' en 'niet zo belangrijk' telt dit op tot 100%.

b. Weergegeven is het aandeel dat ten minste één van de onderliggende motieven tamelijk of zeer belangrijk vindt.

Bron: LPO 2008

Het belang van inhoudelijke motieven is niet typisch voor 2008 of voor Nederland. Uit onderzoek uit 1986 en 1999 blijkt dat inhoudelijke overwegingen ook toen een belangrijke rol speelden (Hillebrand en Zielonka-Goei 1990: 98, Van Holsteyn en Koole 2000: 101; Den Ridder et al. 2011a). Tussen 1986 en 2008 verandert het belang dat leden hechten aan de diverse lidmaatschapsmotieven nauwelijks.³⁵ Er is geen empirisch gefundeerde reden om te veronderstellen dat inhoud voor leden minder belangrijker wordt en eigenbelang belangrijker. Het is niet zo dat selectieve doel prikkels (belang voor loopbaan, bestuurlijke ervaring opdoen) voor leden in 2008 belangrijker zijn dan in 1986. Het lidmaatschap als uitdrukking van sympathie voor de partij en haar doelen is en blijft de belangrijkste reden om lid te worden. Onderzoek in andere landen heeft eveneens laten zien dat ideologische prikkels of het streven naar collectieve doelen belangrijke motieven zijn om lid te worden van een politieke partij (zie Pedersen et al. 2004: 369; Heidar 2006: 304; Cross en Young 2002: 867; Cross 2004: 25; Vander Weyden en Abts 2010: 116). Ook in Noorwegen – waar gegevens beschikbaar zijn vanaf de late jaren vijftig – blijven inhoudelijke motieven belangrijke en persoonlijke motieven minder belangrijke overwegingen (Heidar en Saglie 2003: 780).

Al met al lijkt er in Nederland noch in andere West-Europese landen empirische steun voor de veronderstelling van Ignazi et al. (2005: 28) dat ‘the party-member linkage is under stress because the collective motives for devotion and (mainly) belief, which nurtured citizen political involvement for so long, have lost weight compared to the motivation for personal gain’.

2.5 Activisme: wat doen partijleden?

Mensen worden lid van een partij. En dan? Eindigt hun steunbetuiging bij het inschrijven en het betalen van contributie of doen ze meer? Voordat we ingaan op de vraag welke activiteiten leden ontplooien,³⁶ is het goed om stil te staan bij de term ‘activisme’. In partijledenonderzoek wordt die term zelden nauwkeurig gedefinieerd, maar in de regel vrij los gebruikt: activisme omvat alle activiteiten die leden binnen of namens partijen ontplooien (vgl. bijvoorbeeld Heidar 1994a: 67; Gallagher en Marsh 2002: 78; Seyd en Whiteley 2004: 358). Granik (2005: 599) vraagt zich af waarom in partijledenonderzoek geen gebruik wordt gemaakt van de term ‘vrijwilligerswerk’, die in onderzoek naar vrijwilligersorganisaties en vakbonden gangbaar is. Volgens haar is activisme een problematisch begrip, omdat niet duidelijk is wat wel of juist geen ‘actie’ is. Activisme is inderdaad een breed concept, waartoe in de partijledenliteratuur zaken gerekend worden die feitelijk weinig activisme vereisen, zoals het geven van geld of het ophangen van

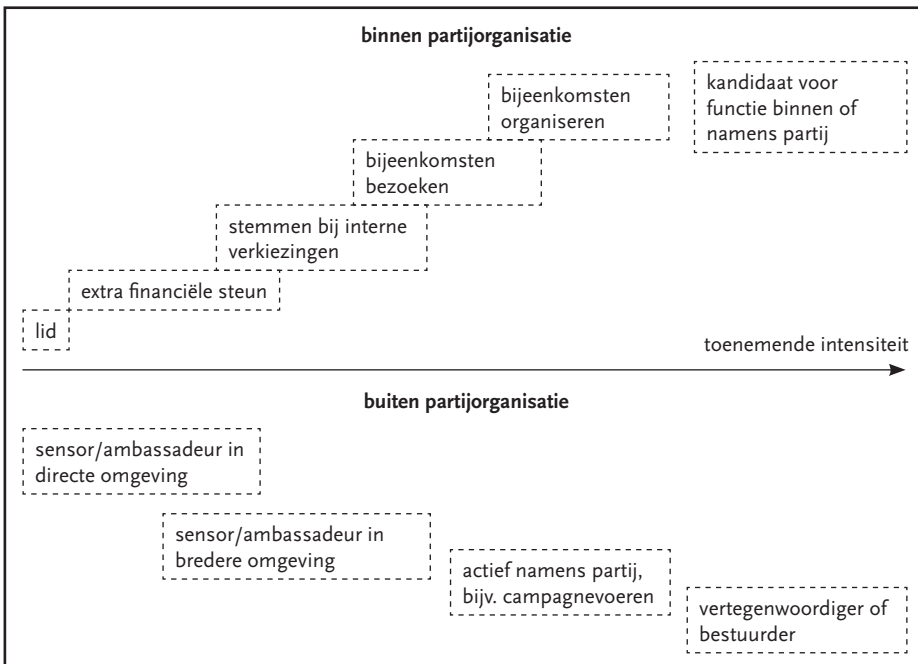
35 Voor negen motieven zijn er gegevens uit 1986, 1999 en 2008 (zie Hillebrand en Zielonka-Goei 1990: 98 en Den Ridder et al. 2011a).

36 De mate van activisme wordt mogelijk enigszins overschat. Omdat participatie waarschijnlijk sociaal wenselijk is, zullen mensen wellicht geneigd zijn te rapporteren dat ze actief zijn, ook als ze dat niet zijn. Daarnaast is het mogelijk zo dat actieve leden eerder geneigd zijn mee te doen aan dit soort onderzoek.

een verkiezingsposter (zie o.a. Pedersen et al. 2004: 376-377). Toch gebruiken we ook hier de term activisme. Hoewel een deel van de activiteiten van partijleden kan wordt gedekt met ‘vrijwilligerswerk’, voldoet die term niet. Vrijwilligerswerk is immers “werk dat in enig georganiseerd verband onverplicht en onbetaald wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving” (Dekker en De Hart 2009: 17). Vertegenwoordigende functies namens partijen voldoen niet aan deze definitie, omdat er een vergoeding tegenover staat, maar worden in de partijledenliteratuur gezien als een activiteit van leden. Het geven van geld is evenmin vrijwilligerswerk, maar vooral een uiting van betrokkenheid die weinig inspanning vereist (Heidar 2006: 306) en valt buiten de definitie van vrijwilligerswerk.

Onder activisme van partijleden verstaan we hier alle zaken die een partijlid kan doen voor zijn partij, van het praten met zijn burens over de partij en het geven van geld tot het vervullen van voltijdse functies. Omdat het om een breed scala van activiteiten gaat, wordt in ledenonderzoek doorgaans onderscheid in activisme aangebracht (zie figuur 2.2). Daarbij gaat het in de eerste plaats om een onderscheid tussen activiteiten met een hoge en lage intensiteit (zie o.a. Scarrow 1994: 51). Een tweede onderscheid is dat tussen activisme binnen en buiten de organisatie (zie o.a. Scarrow 1994: 51; Gallagher en Marsh 2002: 80).

Figuur 2.2 Activisme binnen en buiten partijen

Bron: gebaseerd op Scarrow 1994: 51.

Activisme buiten de partijorganisatie

Externe activiteiten zijn gericht op de wereld buiten de partij, vooral op kiezers. In het ledenonderzoek is een beperkt aantal vragen opgenomen over de activiteiten van leden in hun eigen omgeving (linksonder in figuur 2.2). We kunnen bijvoorbeeld kijken of leden voldoen aan enkele voorwaarden die hen in staat stellen om op te treden als sensoren of ambassadeurs. Leden kunnen immers alleen maar ambassadeur zijn als mensen in hun omgeving weten dat ze lid zijn en als leden met anderen over politiek praten (Scarrow 1994: 55). Ook voor een optreden als sensor in de maatschappij is het noodzakelijk dat leden met anderen over maatschappelijke kwesties praten, om zo hun zorgen te vernemen. Bovendien geldt dat hoe breder leden geworteld zijn in andere maatschappelijke netwerken en organisaties, des te groter hun bereik is (Scarrow 2007: 650).

84% tot 90% van de leden zegt dat het in hun directe omgeving bekend is dat ze lid zijn van een politieke partij (zie tabel 2.13). Van de 10% van wie het partijlidmaatschap in de omgeving niet bekend is, is het onwaarschijnlijk dat ze optreden als ambassadeur van hun partij. Slechts een kwart van de leden zegt nooit over de partij te praten op het werk, wat impliceert dat driekwart dat wel doet.³⁷ Dat is een indicatie dat de politiek en de partij in de directe omgeving ter sprake komen en leden een indruk kunnen krijgen van de wensen en zorgen van mensen in hun omgeving.

Tabel 2.13 Instemming met stellingen over het partijlidmaatschap, per partij, 2008 (in procenten)

	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
De mensen in mijn directe omgeving weten dat ik lid ben van [mijn partij]	90	84	94	88	91	90	92
Op mijn werk heb ik het nooit over mijn partij	25	24	25	29	23	26	27

Bron: LPO 2008

Leden blijken ook elders in de maatschappij actief (vgl. Van Holsteyn et al. 2002: 79). In 2008 zegt meer dan 90% naast partijlid lid te zijn van een andere vereniging of organisatie (zie tabel 2.14). Leden van CDA, ChristenUnie en SGP noemen zich bijna allemaal kerklid. Veel leden van GroenLinks, D66 en PvdA zijn lid van organisaties op het terrein van natuurbescherming. Leden van PvdA en GroenLinks zijn vaak lid van een vakbond of beroepsvereniging; leden van SGP en VVD zijn gemiddeld minder vaak lid van deze organisaties.

³⁷ Dit aandeel verandert nauwelijks als we de mensen die niet (meer) werken buiten beschouwing laten.

Tabel 2.14 Aandeel leden dat lid of donateur is van maatschappelijke organisaties^a, per partij, 2008 (in procenten)

lid of donateur van:	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
vakbond, beroepsvereniging, beroepsorganisatie, personeelsvereniging	56	52	56	61	67	38	47
kerkelijke, godsdienstige of levensbeschouwelijke organisatie of groepering	92	98	34	31	29	89	33
wijkraad, plaatselijke actiegroep, buurtvereniging of andere organisatie gericht op plaatselijke activiteiten	40	20	36	30	34	9	28
sport- of hobbyorganisatie of organisatie voor zang, muziek, toneel of andere culturele activiteiten	60	39	59	53	58	24	58
organisatie of groep voor kinderen en jeugd; bij scholen (hulp op school, oudercommissie, schoolbestuur, e.d.), kinderopvang, jeugdwerk, clubhuiswerk, scouting	21	29	14	19	19	38	19
vrouwenvereniging of -bond, vrouwengroep, vrouwencafé	16	9	8	8	11	9	4
organisatie voor (gezondheids)zorg, en maatschappelijk welzijn	38	38	37	34	36	38	24
organisatie voor natuurbescherming, milieuzorg, dierenbescherming	49	46	72	80	66	21	49
organisatie met algemeen maatschappelijk of ideëel doel, zoals Amnesty International, Wereldwinkel	37	33	64	74	61	12	28
andere organisatie of groep	68	68	75	76	66	53	58
lid van ten minste één andere organisatie dan de partij	94	99	97	96	96	92	94
N	470	524	921	676	555	553	552

a. Vraagstelling: 'Bent u lid of donateur van een of meer van de onderstaande soorten organisaties? En verricht u weleens vrijwilligerswerk (d.w.z. onbetaalde werkzaamheden of werkzaamheden waarvoor alleen een geringe onkostenvergoeding of vergoeding van de reiskosten wordt gegeven) voor een van die organisaties?'

Bron: LPO 2008

Van leden is aldus in hun omgeving bekend dat ze partijlid zijn, velen van hen praten over hun partij op het werk en leden zijn geworteld in andere maatschappelijke organisaties. Daarmee wordt voldaan aan de voorwaarden om te functioneren als ambassadeur of sensor (zie ook Van Aelst et al. 2012). Het is echter niet zo dat partijleden voortdurend optreden als spreekbuis van de partij of van kiezers. Slechts 6%-17% zegt regelmatig een boodschap van de omgeving door te geven aan de partij en het aandeel dat vindt dat partijleden in gesprekken met familie en vrienden moeten werven voor de partij is gering (van 3% onder leden

van GroenLinks tot 29% onder leden van SGP).³⁸ Wat leden veel vaker zeggen te doen, is het overhalen van anderen om op de partij te stemmen, wat vooral in campagnetijd zal plaatsvinden: tussen de 58% en 70% van de leden zegt zich de afgelopen vijf jaar te hebben ingespannen om anderen over te halen om op de partij te stemmen (zie tabel 2.16).

Tabel 2.15 Instemming met stellingen over het partijlidmaatschap, per partij, 2008 (in procenten)

	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
Ik word geregeld door familie en vrienden gevraagd om een probleem in de partij aan de orde te stellen	12	6	9	6	10	6	17
Elk partijlid dient in gesprekken met familie, vrienden en collega's te werven voor zijn partij	17	12	7	3	8	29	10

Bron: LPO 2008

Hoe actief zijn partijleden verder buiten de partijorganisatie? Naast het overhalen van potentiële kiezers kunnen leden optreden als communicatiekanaal tussen kiezers en hun partij door posters op te hangen, voorlichtingsmateriaal te verspreiden of bijeenkomsten te organiseren. Ook deze activiteiten zullen doorgaans vooral plaatsvinden in campagneperiodes. 46%-53% van de leden van CDA, D66 en PvdA hangt vaak een poster op, ongeveer 30% van leden van ChristenUnie, GroenLinks en VVD doet dit vaak; bij leden van SGP is deze vorm van activisme het minst populair. Ongeveer een kwart van de leden van CDA, D66, PvdA en VVD verspreidt voorlichtingsmateriaal, bij leden van ChristenUnie en SGP is dit 13%. Vergelijkbare percentages leden helpen bij de organisatie van campagneactiviteiten. Voor beide activiteiten geldt dat het merendeel van de leden er nooit aan meedoet.

³⁸ Dat dit aandeel onder SGP-leden hoger is, komt overeen met de bevinding dat sociale normen voor SGP-leden een belangrijker lidmaatschapsmotief zijn dan voor leden van andere partijen; zie paragraaf 2.4.

Tabel 2.16 Deelname aan diverse externe activiteiten^a per partij, 2008
(in procenten)

	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
anderen overhalen op de partij te stemmen							
■ nooit	38	31	36	36	42	37	30
■ zo nu en dan	42	53	44	48	37	47	37
■ (zeer) vaak	20	16	20	16	21	17	33
een raambiljet of verkiezingsposter thuis opgehangen							
■ nooit	27	46	30	37	31	59	47
■ zo nu en dan	21	25	25	33	24	18	22
■ (zeer) vaak	51	29	45	31	45	23	31
folders of ander voorlichtingsmateriaal verspreiden							
■ nooit	55	65	45	50	57	66	53
■ zo nu en dan	19	22	26	28	18	22	21
■ (zeer) vaak	26	13	29	21	25	12	26
meehelpen aan de organisatie van een verkiezingsbijeenkomst of andere campagneactiviteit							
■ nooit	59	76	51	65	65	75	53
■ zo nu en dan	17	12	20	17	14	13	16
■ (zeer) vaak	23	13	29	18	21	11	32
een functie bekleden in of namens de partij							
■ nooit	65	79	55	71	72	77	53
■ zo nu en dan	13	7	14	8	8	8	12
■ (zeer) vaak	22	15	31	20	20	15	35
N	469	521	919	670	555	552	552

a. Vraagstelling: 'Als lid van [naam partij] kunt u op vele manieren actief zijn. Kunt u aangeven hoe vaak u, in de afgelopen vijf jaar, hebt deelgenomen aan de onderstaande activiteiten?' Bij de percentages 'zelden of nooit' zijn ook de respondenten opgenomen die de vraag niet invulden (niet-invullen wordt hier dus opgevat als het niet uitvoeren van de activiteit).

Bron: LPO 2008

Activisme binnen partijen

Naast externe activiteiten voeren leden interne activiteiten uit, die gericht zijn op de besluitvorming of het draaiende houden van de partijorganisatie. Partijleden kunnen fungeren als financiers van hun partij; dat doen ze al door lid te zijn, maar partijen vragen hun leden vaak om extra geld, bijvoorbeeld om campagnes te bekostigen. Een groot deel van de partijleden levert weleens een extra financiële bijdrage aan de partij: 24-39% van de partijleden levert (zeer) vaak een extra financiële bijdrage (zie tabel 2.17). Ongeveer een derde van de leden zegt zelden of nooit een financiële bijdrage te leveren. Leden van de SGP zijn een uitzondering:

slechts 10% van hen geeft zelden of nooit een financiële bijdrage, 90% geeft wel eens wat.³⁹

Op bijeenkomsten zoals afdelingsvergaderingen, afdelingsborrels of inhoudelijke politieke bijeenkomsten ontmoeten leden andere leden, komen ze in contact met vertegenwoordigers of bestuurders van de partij en vinden er discussies plaats over kandidaten en (lokaal of landelijk) beleid. Ongeveer de helft van de leden van GroenLinks (51%) en ChristenUnie (48%) zegt nooit een partijvergadering- of bijeenkomst bij te wonen, bij de andere partijen ligt dit aandeel lager. Het meest actief zijn leden van VVD waar 47% zegt dergelijke bijeenkomsten (zeer) vaak bij te wonen. Partijbijeenkomsten zoals themadagen, festivals of familiedagen worden door slechts een klein deel van de leden bijgewoond, de meeste leden doen dit nooit. Dit type activiteiten worden overigens door partijen ook minder vaak georganiseerd dan vergaderingen. Nog intensiever wordt het activisme als leden zelf partijactiviteiten organiseren. Ook hier geldt dat slechts een gering aandeel leden dit vaak doet. VVD'ers doen dit met 26% het meest vaak, leden van ChristenUnie en SGP het minst vaak.

Eén van de interne activiteiten van partijleden is het uitwisselen van opinies en het uitoefenen van invloed binnen de partij. Zoals we zagen, hebben leden steeds meer directe zeggenschap gekregen: ze discussiëren niet alleen mee in afdelingen, maar kunnen direct hun stem laten horen op congressen en via ledenraadplegingen. De intensiteit van dergelijke activiteiten verschilt. Het bezoeken van ledencongressen vraagt een grotere inspanning dan het stemmen in ledenraadplegingen per post, telefoon of internet.⁴⁰ Om een indruk te krijgen van de mate waarin partijleden meedoen aan interne raadplegingen, presenteren we in tabel 2.18 de opkomstcijfers die partijen bekendmaken. Er blijken grote verschillen te zijn in de participatie bij ledenraadplegingen, afhankelijk van het soort verkiezing. De opkomst bij directe lijsttrekkersverkiezingen voor de Tweede Kamerverkiezingen ligt hoger dan bij verkiezingen voor de partijvoorzitter of lijsttrekker voor de Eerste Kamer of Europees parlement. Bij de eerste directe lijsttrekkersverkiezing in de PvdA in 2002 deed 54% mee, in 2006 stemde bij D66 47% van de leden. Het hoogtepunt is de opkomst bij de lijsttrekkersverkiezingen tussen Rutte en Verdonk in 2006, waarbij 74% van de leden zijn stem uitbracht. De opkomst bij de verkiezingen voor de partijvoorzitter binnen CDA en PvdA ligt lager: in 2007 bracht 40% van de CDA leden zijn stem uit, in 2007 deed 44% van de PvdA leden dat. Voor lijsttrekkersverkiezingen van de Eerste Kamer en het Europees Parlement is de animo beduidend geringer en ook bij de verkiezingen

39 Dat dit aandeel in vergelijking met andere partijen zo hoog ligt, heeft mogelijk te maken met het feit dat de SGP in 2006 aanvankelijk geen overheidssubsidie kreeg en daarom een extra beroep moest doen op haar leden. Zowel in 2006 als in 2007 kreeg de partij veel extra giften binnen (Dragstra 2008: 231; *Trouw* 7 november 2006; zie ook het jaarverslag van de SGP uit 2008).

40 Leden vinden het een goede zaak dat ze meer directe invloed krijgen: een meerderheid vindt dat leden goede ideeën hebben over wat de partij moet doen, dat leden stemrecht zouden moeten hebben op congressen, dat er inhoudelijke ledenraadplegingen gehouden moeten worden en dat de lijsttrekker en partijvoorzitter direct gekozen zouden moeten worden (zie Van Holsteyn en Koole 2009; Van Holsteyn et al. 2014).

Tabel 2.17 Deelname aan diverse interne activiteiten^a per partij, 2008
(in procenten)

	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
een financiële bijdrage (naast de contributie) aan de partij geven							
■ nooit	23	37	32	36	36	10	34
■ zo nu en dan	39	38	34	40	38	51	38
■ (zeer) vaak	39	25	34	24	26	39	29
een partijvergadering of officiële partijbijeenkomst bijwonen							
■ nooit	34	48	28	51	40	35	26
■ zo nu en dan	33	31	33	27	32	35	28
■ (zeer) vaak	34	21	38	22	28	30	47
een partijbijeenkomst als een themadag, festival of familiedag bijwonen							
■ nooit	71	77	62	69	66	72	60
■ zo nu en dan	21	17	25	21	21	21	20
■ (zeer) vaak	8	5	13	10	13	7	20
meedoen aan het organiseren van andere partijactiviteiten							
■ nooit	68	79	58	71	71	81	57
■ zo nu en dan	18	13	24	14	14	11	17
■ (zeer) vaak	14	8	18	14	15	9	26
N	469	521	919	670	555	552	552

a. Vraagstelling: 'Als lid van [naam partij] kunt u op vele manieren actief zijn. Kunt u aangeven hoe vaak u, in de afgelopen vijf jaar, hebt deelgenomen aan de onderstaande activiteiten?' Bij de percentages 'zelden of nooit' zijn ook de respondenten opgenomen die de vraag niet invulden (niet-invullen wordt hier dus opgevat als het niet uitvoeren van de activiteit).

Bron: LPO 2008

van de kandidatenlijsten binnen de VVD is de opkomst slechts rond de 20%. Bij het enige inhoudelijke referendum binnen de PvdA, over de vraag of burgemeesters door de bevolking of door de gemeenteraad zouden moeten worden gekozen, liet 32% van de leden zijn stem horen.

De opkomst bij congressen is afhankelijk van wat er wordt besproken. De gemiddelde opkomst van 'gewone' partijleden op ledencongressen is ongeveer 5% bij D66 en GroenLinks en 2% bij CDA en VVD (Voerman 2005: 233). Bij het D66 congres over voortzetting van de deelname aan het kabinet-Balkenende was echter 25% van de leden aanwezig en ook het CDA-congres eind 2010 over deelname aan een kabinet met de VVD met gedoogsteun van de PVV werd goed bezocht (ANP 2010). Wat voor kiezers geldt, geldt voor partijleden: als het ergens om gaat, zijn meer mensen bereid om mee te doen dan als er weinig op het spel staat. De opkomst bij de lijsttrekkersverkiezingen binnen de VVD in 2006 maakt duidelijk, dat een groot deel van de leden participeert als verkiezingen spannend zijn en de koers en misschien zelfs de toekomst van de partij op het spel staan.

Tabel 2.18 Opkomst bij landelijke ledenraadplegingen^a, 2002-2012

raadpleging over:	lijsttrekker	partijvoorzitter	kandidatenlijst	inhoud
CDA	55% (TK, 2012)	52% (2002)		
		31% (2007)		
		35% (1 ^e ronde), 27% (2 ^e ronde, 2011)		
D66	36% (TK, 2006)		31% (TK, 2006)	
			31% (TK, 2010)	
		14% (EP, 2009)	25% (TK, 2012)	
GL	40% (EP, 2009)			
		56% (TK, 2012)		
PvdA	54% (TK, 2003)	35% (2005)		32% (2004, Burgemeesters- referendum)
		44% (2007)		
		35% (2011)		
		18% (EP, 2009)		
		28% (EK, 2011)		
		69% (TK, 2012)		
VVD	16% (EP, 2004)		13% (EP, 2004)	
		74% (TK, 2006)	14% (2003)	30% (TK, 2006)
		18% (EK, 2007)		18% (EK, 2007)
		34% (EP, 2009)	43% (2008)	20% (EP, 2009)
				19% (TK, 2010)
				17% (EK, 2011)
				16% (TK, 2012)

a. Vermeld is het opkomstpercentage en tussen haakjes (bij de lijsttrekker en de kandidatenlijst) het verkiezingsjaar waarin de lijsttrekker en de kandidaten deelnamen en voor welk orgaan de verkiezing was. Bij de partijvoorzitter en inhoudelijke stemming is het jaar vermeld dat de ledenraadpleging werd gehouden.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, Van de Velde 2013 (en eigen aanvullingen op basis van cijfers gepubliceerd op websites van partijen, in jaarverslagen, in kranten en uit persoonlijke communicatie met vertegenwoordigers van partijen)

Activisme: subjectief activisme en tijdsbesteding

Los van de afzonderlijke activiteiten die leden binnen en buiten partijen ontplooiën, kunnen we ook in meer algemene termen bekijken hoe actief leden zijn. Daarvoor maken we gebruik van een enquêtevraag waarin leden wordt gevraagd hun eigen mate van activisme in te schatten (het 'subjectieve activisme') en een vraag naar hoeveel tijd leden gemiddeld per maand kwijt zijn aan het werk voor hun partij ('tijdsbesteding').

Het merendeel van de partijleden beschouwt zichzelf vrijwel niet of niet zo actief (zie tabel 2.19). Bijna de helft van de leden van ChristenUnie, GroenLinks en

PvdA zegt vrijwel niet actief te zijn, bij de andere partijen is dat bijna 40%. Als we de categorieën ‘niet actief’ en ‘niet zo actief’ samenvoegen, zien we dat rond de 75% van de leden zichzelf niet zo actief vindt. Het aantal actieve leden binnen de VVD is het grootst: 36% procent vindt zichzelf actief, de helft hiervan vindt zichzelf zeer actief. Bij de overige partijen is het aandeel zeer actieve leden 8% of lager.

Als we kijken naar de hoeveelheid tijd die leden maandelijks aan de partij zeggen te besteden (tabel 2.20), zien we dat de meeste leden helemaal geen tijd kwijt zijn aan het partijlidmaatschap. Meer dan 70% van de leden van ChristenUnie, D66, PvdA en SGP besteedt geen tijd aan de partij, bij het CDA is dat 69% en bij GroenLinks 67%. Leden van D66 en VVD zijn ook volgens deze indicator actiever, maar ook bij deze partijen is meer dan 55% van de leden geen tijd kwijt aan werk voor de partij. Een klein deel van de partijleden (tussen de 13% en 23%) besteedt 1 tot 5 uur per maand aan de partij, een kleinere groep besteedt meer dan 5 uur per maand aan de partij. Ook hier valt weer op dat VVD-leden in 2008 relatief actief zijn: 28% van hen besteedt naar eigen zeggen meer dan 5 uur per maand aan de partij.

Tabel 2.19 Eigen inschatting van de mate van activisme^a per partij, 2008 (in procenten)

	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
(vrijwel) niet actief	39	52	39	53	51	39	38
niet zo actief	34	30	32	26	28	41	26
tamelijk actief	20	12	21	15	14	16	17
zeer actief	7	6	8	7	7	4	19
totaal	100	100	100	101	100	100	100
N	453	511	905	666	542	541	541

a. Vraagstelling: ‘Hoe actief acht u uzelf als lid van [partij X]?’
Bron: LPO 2008

Tabel 2.20 Tijdsbesteding^a van een partijlid aan de partij per maand, 2008 (in procenten)

	CDA	CU	D66	GL	PvdA	SGP	VVD
geen	69	76	59	67	72	79	55
tot 5 uur per maand	18	13	23	17	14	15	16
meer dan 5 uur per maand	13	11	18	16	14	6	28
totaal	100	100	100	100	100	100	99
N	439	502	889	653	529	528	541

a. Vraagstelling: ‘Hoeveel tijd bent u *gemiddeld per maand* kwijt aan uw partijlidmaatschap en het werk voor uw partij?’
Bron: LPO 2008

Het is op basis van de besproken cijfers onmogelijk te zeggen hoeveel leden precies actief zijn binnen partijen. Hoewel de verschillende indicatoren van activisme die we bespraken sterk met elkaar correleren, zijn er kleine verschillen.⁴¹ Afgaande op hun eigen inschatting van activisme zouden we zeggen dat maximaal 25% van de Nederlandse partijleden actief is in of namens de partij. 75% van de leden is minder actief. Als we afgaan op de tijd die mensen kwijt zeggen te zijn aan de partij, zegt 85% van de leden minder dan vijf uur per maand aan de partij te besteden, 15% besteedt meer dan 5 uur aan de partij. Deze leden bekleden vaak een functie, wonen vergaderingen bij en helpen met het organiseren van bijeenkomsten.⁴²

In de literatuur en het dagelijks spraakgebruik wordt er veelal een onderscheid gemaakt tussen actieve en passieve partijleden. Actieve leden zetten zich in voor de partij, passieve leden betalen hun contributie en doen verder niets. Dit onderscheid is echter te zwart-wit (vgl. Heidar 1994a: 61). We spreken daarom liever over minder actieve leden dan over ‘passieve’ leden, omdat het merendeel van deze leden weleens iets voor de partij doet, al gaat het dan meestal om activiteiten die weinig tijd kosten zoals het ophangen van een poster of het leveren van een extra financiële bijdrage. Grofweg kunnen we zeggen dat zo’n 15-25% van de leden actief is binnen de partij. De rest van de leden is minder actief. Ook in andere landen blijken de meeste leden niet erg actief. Schattingen over het aantal actieve leden lopen uiteen, maar ruwweg wordt 10-25% van het ledenbestand als actief bestempeld (o.a. Heidar 1994a: 84; Cross 2004: 26; Pedersen et al. 2004: 380; Whiteley et al. 2006: 43; Spier 2011: 98).⁴³

41 De correlatie tussen het subjectieve activisme en tijdsbesteding is 0,716 (Pearson r ; $p = 0,000$; $N = 4077$, voor alle partijen samen gewogen om te corrigeren voor werkelijke partijgrootte).

42 De achtergrondkenmerken van actieve en minder actieve leden verschillen nauwelijks. Actieve leden zijn vaker man dan minder actieve leden, maar de verschillen in leeftijd, opleidingsniveau en sociale klasse zijn klein. Wel is het zo dat actieve leden vaker overtuigde partijaanhangers zijn dan minder actieve leden.

43 In het internationale ledenonderzoek wordt geprobeerd om ‘typen’ partijleden te onderscheiden op basis van hun mate van activisme en de soorten activiteiten die ze ontplooiën. Klein (2006: 54) vindt zo’n onderscheid op basis van Duits partijledenonderzoek. Met behulp van een clusteranalyse onderscheidt hij vier typen leden: *Karteileichen* (die nauwelijks actief zijn), *Versammlungsbesucher* (bezoekers van bijeenkomsten), *geselligkeitsorientierte Aktive* (leden die vooral naar gezellige bijeenkomsten komen) en *ämterorientierte Aktive* (leden die kandidaat zijn voor een ambt of een ambt bekleden). Vander Weyden en Abts (2010: 93) komen op basis van een latente klasse analyse tot vier type leden van de Vlaamse SP.a: papieren, passieve, steunende en actieve leden. Nederlandse partijleden kunnen we – althans met behulp van de beschikbare variabelen die in tabel 2.25 en 2.27 zijn genoemd – het beste typeren aan de hand van de intensiteit van het activisme. Het is niet zo dat er een bepaald type lid is, dat de ene activiteit ontplooit en de andere niet. Uit een Principale Componenten Analyse blijkt dat de negen activiteiten uit tabel 2.16 en 2.17 één dimensie vormen (Cronbach alfa: 0,867). Een clusteranalyse laat zien dat er verschillende groepen leden te onderscheiden zijn, maar het verschil tussen die clusters zit vooral in de intensiteit: sommige groepen ontplooiën meer van de voorgelegde activiteiten en geven aan er tevens vaker aan mee te doen.

Ontwikkelingen in activisme

Een vraag in onderzoek naar partijen en partijleden is wat de gevolgen zijn van de daling van het aantal leden voor het aantal actieve leden. Zorgt de ledendaling ervoor dat ook het aantal actieve leden daalt of zijn het de minder actieve leden die de partij verlaten, terwijl de actieve leden blijven (Pedersen et al. 2004: 379)? Als de daling van het ledental betekent dat het aantal actieve leden daalt, dan wordt het voor partijen steeds moeilijker om allerlei functies die er binnen of buiten partijen zijn te vervullen, als tenminste dat aantal functies gelijk blijft (vgl. Voerman en Van Schuur 2011: 214). Als het vooral minder actieve leden zijn die de partij verlaten, dan is die vrees niet terecht.

Om te kijken hoe het activisme zich tussen 1999 en 2008 heeft ontwikkeld, vergelijken we in tabel 2.21 het subjectief activisme en de tijdsbesteding van leden van CDA, D66, PvdA en VVD. Er is geen eenduidige trend te ontwaren naar meer of minder activisme. Het aandeel actieve leden van CDA en PvdA is stabiel, het activisme van leden van D66 daalt en bij VVD leden neemt het percentage actieve leden toe. Als we de deelname aan de diverse activiteiten door de tijd heen vergelijken, zien we hetzelfde patroon (zie tabel 2.22). Bij CDA en PvdA is de gerapporteerde participatie nauwelijks veranderd, leden van D66 zijn in 2008 minder actief dan in 2009, leden van de VVD actiever. Leden van D66 doen in 2008 vooral minder vaak mee aan het organiseren van partijactiviteiten. Binnen de VVD zijn er in 2008 meer leden die anderen overhalen, iets organiseren of een functie bekleden dan in 1999.

Tabel 2.21 Subjectief activisme en tijdsbesteding in 1999 en 2008, per partij (in procenten)

	CDA		D66		PvdA		VVD	
	1999	2008	1999	2008	1999	2008	1999	2008
vrijwel/niet zo actief	72	73	63	71	76	79	71	64
tamelijk/zeer actief	28	27	37	29	24	21	29	36
geen	68	69	47	59	66	72	64	55
tot vijf uur	16	18	23	23	18	14	16	16
meer dan vijf uur	15	13	30	18	16	14	20	28

Bron: LPO 1999, 2008

Tabel 2.22 Ontwikkelingen in de deelname aan diverse soorten activiteiten, per partij (saldo)^a

	CDA	D66	PvdA	VVD
een raambiljet of verkiezingsposter thuis opgehangen	-6	-5	-8	-6
een financiële bijdrage (naast de contributie) aan de partij geven	+4	-4	-2	-6
een partijvergadering of officiële partijbijeenkomst bijwonen	-1	-7	-2	+7
anderen overhalen op de partij te stemmen	+1	-5	-1	+10
folders of ander voorlichtingsmateriaal verspreiden	+2	-2	+2	+6
meehelpen aan de organisatie van een verkiezingsbijeenkomst of andere campagneactiviteit	+5	-4	+2	+10
meedoen aan het organiseren van andere partijactiviteiten	-1	-11	-1	+7
een functie bekleden in of namens de partij	+2	-6	+1	+9
totaal	+6	-43	+10	+36

a. Voor het saldo is het percentage dat in 1999 zei (zeer) vaak deel te nemen aan een activiteit afgetrokken van het percentage dat in 2008 zei (zeer) vaak deel te nemen. Een negatief saldo betekent dit dat de activiteit minder vaak wordt uitgevoerd, een positief saldo dat meer leden (zeer) vaak meededen.

Bron: LPO 1999, 2008

Een andere manier om ontwikkelingen in activisme te meten is om aan leden te vragen of zij zichzelf nu actiever, even actief of minder actief vinden dan in het verleden. Als we het percentage leden dat zichzelf minder actief vindt aftrekken van het percentage dat zichzelf actiever vindt (zie tabel 2.23) dan zien we dat leden in alle partijen van zichzelf vinden dat ze de afgelopen vijf jaar minder actief werden. Meer dan de helft van de leden van CDA, D66 en PvdA denkt dat zij nu minder actief zijn dan in het verleden. Bij VVD, ChristenUnie en SGP ligt dat aandeel lager, de grootste groep denkt daar ongeveer even actief te zijn als vijf jaar geleden. De inschatting van de ontwikkeling van het eigen activisme hangt sterk samen met leeftijd (zie tabel 2.25): 73% van de leden ouder dan 70 zegt in 2008 minder actief te zijn dan in het verleden, onder de leden van 41-50 is dat 39%. Onder de groep die denkt nu actiever te zijn dan vroeger bevinden zich vaker jongere leden.

Met het oog op toekomstige ontwikkelingen hebben we partijleden ook gevraagd wat zij verwachten van hun participatie. Over de toekomst zijn leden wat positiever dan over het verleden en is het beeld wisselender. Bij het CDA is het saldo -32%: het grootste deel van de leden verwacht over vijf jaar minder actief te zijn dan nu. Ook bij SGP, D66 en PvdA is het saldo licht negatief. Bij ChristenUnie, GroenLinks en VVD is het aantal leden dat denkt in de toekomst actiever te zijn juist hoger dan het aantal leden dat verwacht minder actief te zijn. Ook hier zien we dat de verwachting van het eigen activisme samenhangt met leeftijd. Jongeren verwachten actiever te worden, ouderen denken in de toekomst minder actief te zijn (tabel 2.24). Dat leden van het CDA bijna twee keer zo vaak als leden van andere partijen zeggen in de toekomst minder actief te zijn, is grotendeels te verklaren doordat die leden ouder zijn. De verwachting van het activisme onder CDA-leden wijkt aanzienlijk minder af van die van andere partijen als we controleren voor leeftijd, al zeggen CDA'ers ook dan iets vaker in de toekomst minder actief te zullen zijn (gegevens niet gepresenteerd).

Tabel 2.23 Terugblik^a en vooruitblik^b op activisme, per partij, 2008 (in procenten)

	verleden				toekomst				
	nu minder actief	(ongeveer) even actief	nu actiever	saldo ^c	minder actief	(ongeveer) even actief	actiever	ben dan geen lid meer	saldo ^c
CDA	60	31	10	-50	43	40	11	6	-32
D66	63	27	11	-52	26	48	24	2	-2
PvdA	57	33	10	-47	27	47	22	4	-5
VVD	34	44	22	-13	20	41	35	4	+15
CU	38	46	16	-23	17	52	24	7	+7
GL	47	38	16	-21	20	42	34	3	+14
SGP	40	50	10	-29	21	66	11	2	-10

a. Vraagstelling: 'Bent u tegenwoordig als partijlid actiever, ongeveer even actief of minder actief dan in het verleden, zeg een jaar of vijf geleden'.

b. Vraagstelling: 'Denk u dat u in de toekomst, zeg over een jaar of vijf, als partijlid actiever, ongeveer even actief of minder actief zult zijn dan tegenwoordig?'

c. Het saldo is het percentage '(nu) actiever' min het percentage '(nu) minder actief'.

Bron: LPO 2008

Tabel 2.24 Het eigen activisme in verleden en toekomst, uitgesplitst naar leeftijd, 2008 (in procenten)

	17-40 jaar	41-50 jaar	51-60 jaar	61-70 jaar	71-100 jaar	totaal
nu minder actief dan in het verleden	32	39	43	53	73	50
nu (ongeveer) even actief als in het verleden	45	43	40	38	25	37
nu actiever dan in het verleden	23	19	17	10	2	13
minder actief dan in het heden	7	9	15	37	64	29
in de toekomst ongeveer even actief als in het heden	45	51	59	52	34	49
in de toekomst actiever dan in het heden	48	40	25	11	1	22

Bron: LPO 2008 (gewogen naar aandeel partijleden per partij op 1 januari 2008)

In de internationale literatuur is er geen duidelijke trend zichtbaar in de ontwikkeling van activisme onder partijleden. In Noorwegen, bijvoorbeeld, blijft het niveau van activisme stabiel en in Groot-Brittannië is er sprake van een sterke afname (Scarrow 2007: 646, Seyd en Whiteley 2004, Whiteley et al. 2006). In Nederland is er geen eenduidig beeld. Individuele leden hebben weliswaar zelf het idee dat ze de afgelopen jaren minder actief zijn geworden, maar het gerapporteerde niveau van activisme en tijdsbesteding laat eerder een wisselend beeld zien. Wat voor de toekomstige ontwikkeling van het activisme onder leden een belangrijke rol lijkt te spelen, is de leeftijd van de partijleden. Oudere leden schatten zelf in dat

zij in de toekomst minder actief zullen zijn. De vergrijzing van het ledenbestand zou aldus leiden tot een daling van het activisme. Partijen zullen nieuwe en vooral jonge leden moeten werven om in de toekomst ten minste het huidige niveau van activisme in stand te kunnen houden.

2.6 Slot: inhoud telt

Op 1 januari 2008 telt Nederland 308.925 partijleden.⁴⁴ Ongeveer 2,5% van de kiesgerechtigde bevolking is lid van een politieke partij. Het aantal leden is sinds de jaren zestig sterk gedaald, maar blijft in het eerste decennium van de 21^e eeuw stabiel. Deze studie van partijleden richt zich dus op een betrekkelijk kleine groep binnen het electoraat, maar het is een belangrijke groep voor het politieke proces en de representatieve partijdemocratie.

Partijleden vormen de basis van politieke partijen en zijn enerzijds het gezicht van hun partij, terwijl ze anderzijds intern meepraten over de koers van de partij. De mogelijkheden voor leden om direct te participeren in CDA, VVD, PvdA en GroenLinks zijn sinds 2002 toegenomen, onder andere door de invoering van ledenraadplegingen om de lijsttrekker en partijvoorzitter te kiezen en de (her) invoering van ledencongressen. In D66 hadden leden via ledencongressen en poststemmingen altijd al zeggenschap over de koers en kandidaten. In ChristenUnie, SGP en SP blijft de zeggenschap van leden over de landelijke koers indirect: leden kunnen meepraten en meestemmen in afdelingen, afgevaardigden van die afdelingen kunnen vervolgens invloed uitoefenen op landelijk niveau. Maar individuele partijleden en hun opvattingen zijn hoe dan ook een factor van betekenis.

Voor die partijleden speelt inhoud een grote rol. Inhoudelijke motieven zijn voor verreweg de meeste leden een belangrijke overweging om lid te worden van een partij. Leden willen door middel van hun lidmaatschap steun betuigen aan de beginselen van een partij en hopen bij te dragen aan de invloed van de partij, opdat deze beter in staat is haar doelen te verwezenlijken. Natuurlijk hebben leden ook andere motieven. Een deel ziet het lidmaatschap als een plicht, veel leden verwachten een positieve ervaring over te houden aan het proces van participeren en een kleiner deel wordt lid om persoonlijk iets te bereiken.

De mate waarin actieve en minder actieve leden hun opvattingen doen gelden, verschilt. De opvattingen van actieve leden zullen waarschijnlijk van groter belang zijn, omdat zij vaker contact zullen onderhouden met kiezers en proberen invloed uit te oefenen op de partijkoers. Maar via ledenpeilingen en laagdrempelige vormen van directe democratie spelen ook de opvattingen van minder actieve leden een rol. Wanneer lijsttrekkersverkiezingen een keuze zijn tussen stromingen binnen de partij - denk aan de lijsttrekkersverkiezingen in de VVD in 2006 tussen de 'liberale Rutte' en de 'conservatievere Verdonk' - zijn meer leden geneigd te participeren; zo beïnvloeden zij de koers van de partij. Dat iemand een minder actief partijlid is,

44 Op 1 januari 2014 zijn dat er 308.846.

betekent niet dat hij op geen enkele manier bijdraagt aan de schakelfuncties die leden hebben. Van de meeste leden is in hun omgeving bekend dat ze partijlid zijn, de meeste leden praten op hun werk weleens over de partij en veel leden zijn elders in het maatschappelijk middenveld actief. Hoewel slechts een minderheid van de leden partijbijeenkomsten bezoekt, functies vervult of helpt de partijorganisatie draaiende te houden, voldoen de meeste leden aan de voorwaarden om op te kunnen treden als ambassadeurs of sensoren.

Partijen eisen van hun leden dat zij instemmen met de grondslag van de partij en omgekeerd blijkt die grondslag voor veel leden een cruciale rol te spelen bij hun beslissing om lid te worden. Het gedachtegoed van een partij neemt kortom een centrale rol in. In de volgende hoofdstukken zullen we dieper ingaan op opvattingen van partijleden. Mensen worden lid om een bepaald gedachtegoed te steunen, maar hebben ze allemaal hetzelfde beeld van dat gedachtegoed en hoe eensgezind zijn ze daarover? En hoe uiteenlopend denken de leden van verschillende partijen?

